

8089

8090

8091

8092

8093

8094

8095

8096

8097

8098

8099

8100

anthrop 12
891.99

q-70

48

Bound by
Standard Bookbinding Co.
34-36 Pleasant Street,
Boston, Mass.

3407 ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀՄԱՅԵԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ (Մ. ՇԻՈՏ)

ԱՐԳԱՄ ԳՆՈՒՆԻ

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐԸ

ՈՂԲԱՇԵԱԼ ԸՆԿ. ՎԱՅԷ ԱՐԾՐՈՒՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՎԷՊ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԸՆԴՈՒՆԵԼԻԿԱՆ ԿԵԱՆԲԷ

Տպարան ԿՈՀԱԿԻ

Պապր Ա.ի Էպուստոլոս ճառքի, Թիւ 27, Կ. Պոլիս

1913

34րդ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀՄԱՅՆԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ (Մ. ՇԻՈՏ)

891.99

9-70

83/7

ԱՐԳԱՄ ԳՆՈՒՆԻ

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐԸ

ՎԷՊ ԳԱԽՈՒԱԿԱՆ-ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

—>><<—

ՈՂԲԱՑԵԱԼ ԸՆԿ. ՎԱՅԷ ԱՐԾՐՈՒՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

12003

Տպարան «ԿՈՀԱԿ»

Պապր Ալի Էպուստուուս Ջոսսէսի, Թիւ 27, Կ. Պոլիս

1913

[Handwritten signature]

7817-Ա.Յ.

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐԸ

ՎԷՊ ԳՍԻՊՈՒԱԿԱՆ-ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

Ռդրացեալ ԸՆԿ. Վահէ Արծուհիի յիշատակին

Ա.

Միս մինակ էր այդ իրիկուն Տիկ. X... իր յոյզերուն ու խոհերուն հետ, որոնք աւելի կը շեշտուէին գիշերի խորհրդաւոր մութին մէջ:

Ճրագ ալ չէր վառած, որպէս զի արուեստական լոյսի մը ճնշող ներկայութիւնը չխանգարէ իր հոգեւոյզ ու միանգամայն հոգեպարար խոկումներու տրամաբանական կապը:

Ան չէր սիրեր ճրագի լոյսը, լուսնի լոյսով կուզէր լուսաւորուիլ: Ինչե՛ր չէր խօսեր իրեն լուսինը, երկնքին խորքէն, պահուրտած չղարշ ամպերուն ետին, որպէս թէ հարսանեկան քօղ մը վարագուրած ըլլար անոր խանոտ դէմքը, աւելի հմայիչ ու իտէալ սիրունութիւն մը տալով երկնքի դշխոյին:

Ամուսինը գիւղ գացեր էր:

Տիկ. X... մինակ մնացեր էր տան մէջ, իր երեք զաւակներուն հետ, որոնք քովէ քով, գիրկընդխառն մէկ անկողինի մէջ պառկած գիրար կ'երազէին ու կ'ողջագուրէին: Քունը և անոր սիրուն ու գեղատեսիլ աղջիկը՝ երազը պզտիկ, անմեղ ու վշտահար հոգիներուն սիւնաքարի հայթայթին էր, և անոնց հրեշտակային դէմքերուն վրայ կ'արտացոլացնէր անմեղութեան սիրունիկ պատկերը: Պըզտիկը մանաւանդ, ամենէն սիրունն ու խոհեմը, որ մայրիկին կենդանի պատկերն էր, անուշ ու մշտագոյ ժպիտ մը

841-87 91

ունէր իր դէմքին վրայ, ժպիտներու էն սուրբն ու զոգտորը, որ աղու անմեղ հոգեբանութենէն կը խօսէր և մանկունակ ուրախ տրամադրութեան մը հաւաստին էր: Ո՞վ գիտէ այդ գիշեր թերեւս իր երազին մէջ կը զգար իր մօր շրթունքներուն ջերմ ջերմ հպումը իր այտերուն վրայ, — ի՞նչ հոգեկան ալեկոծումներու տակ դրօշմուած: Խեղճ մայրիկը, միայն պաշիկ մ'ունէր տալու. սիրով և համբոյրներով հարուստ այդ չքնաղ արարածը, գրկանքներու մարմնացումը կ'աշտարակեցներ իր անձին մէջ:

— Խեղճ անմեղներ... ձայնեց ան մեղմիկ՝ անթարթ աչքերը անոնց վրայ սեւեռած՝ դուք յանցանք չունիք, ես եմ մեղաւորը, ե՛ս, որ ծնունդ տուեր եմ ձեզի, ե՛ս, որ ձեր հրեշտակային անմեղ կեանքին հեղինակը ըլլալու դրժբախտութիւնը ունեցեր եմ...: Դուք անմեղ էք, ո՞վ իմ դժբախտ սիրոյս ծնունդները, սովորութիւնը իր նախապաշարու մտերուն մէջ, մոլեռանդ, անգութ է, բնութիւնը իր օրէնքներուն մէջ անխնայ...:

Հոգեխառով մտածութեան շղթային այս օգտները զինք շատ հեռուն տարին, տարին մինչև չո՛ւն, ուր իր անմեղունակ ու անխառն կեանքին երջանիկ ուստոստումները կը կերպաւորուէին, քաղցր երազանքներու գեղատեսիլ պատկերները կը ձեւակերպուէին՝ իր վառ, յստակ երեւակայութեանը մէջ, ուր՝ վերջապէս՝ ապագայ իտէալ կեանքի մը դրուագները կը յօրինուէին իր կոյս մտասեռիչներուն մէջ: Ա՛հ, ո՞րքան յանկուցիչ էր այդ երազանքի կեանքը, ո՞րքան անուշ էր սնանիլ ապագայ իտէալ կեանքի երեւակայութիւններով. երջանիկ ժամեր...: Եւ սակայն իրականութիւնը, անողոր իրականութիւնը կատարեալ հիասթափումի ցուրտ երեւոյթը պարզած էր անոր առջև: Այժմ իր կեանքը կատարեալ հակապատկերն էր իր երազածին: Ան ի՛նչ կը բաղձար, ինչ եղաւ, ի՛նչ կ'երազեր՝ ինչ իրականացաւ...: Հակապատկեր, կատարեալ, անթերի հակապատկեր մը...: Ո՛հ, սահմուկեցուցիչ, քսամեցուցիչ է իրականութիւնը, պարզ՝ անողոր իրականութիւնը:

Այս տխուր խորհրդածութիւններու նեղող ազդեցութեան տակ սենեակը կը ճնշէր զինք: Դուրս նետուեցաւ այդ հեղձուցիչ միջնորոտէն, ազատ օդին մէջ ազատ խորհիլ ու արամարանելու համար: Մեծ որոշում մը ունէր տալու: Սենեակին նեղ միջավայրը իր ճնշիչ ազդեցութիւնը կը բանեցնէր կարծես անոր խորհուրդներուն վրայ: Ազատ օդի ու առանձնութեան պէտք ունէր իր մտքին մէջ պատկերացող խորհուրդին մարմին տալու համար:

Ինչե՛ր կը խորհէր ան...:

Հոգեբանական ի՛նչ դժուար կացութեան մէջ կը գլուխուէր ան:

Զօրաւոր ու առողջ արամարանութիւն մը պէտք էր, կարենալ հոգեբանօրէն, իմաստասիրօրէն վերլուծելու համար, ինչ որ այժմ խառնիճաղանձ կերպով կը ցցուէր իր մտքին մէջ: Դասաւորել՝ կարգաւորել գիտնալ պէտք էր իր խորհուրդներուն պնդած կաժը և այդ դասաւորումէն ալ հանել ճշմարիտ եզրակացութիւն մը: Եզրակացութիւն մը, որ կամ իր կատարեալ դժբախտութիւնը պիտի կերտէր և կամ իր երջանկութիւնը պիտի պատրաստէր: Ուրեմն խորհուրդի ճգնաժամային վայրկեան մը կ'անցնէր կենսական ինդիքի մը նկատմամբ:

Գիշերուան խորհրդաւոր լռութիւնը՝ իր վեհերոս կերպարանքին մէջ՝ պատկառելի սիրունութիւն մը կը սփռէր իր շուրջ: Լուսինը՝ գիշերուան այդ իշխանունին՝ գոհունակ ժպիտով մը կը գծէր իր ծիրը, հպարտ ու գոռոզ իր իշխանութեան փառաւորութեանը վրայ: Ո՛չ մեքենաներու սուր ձոխնչներ, ո՛չ մարդոց խուլ աղաղակներ կրնային վրդովել իր հանգիստը: Լուռ ու խորհրդաւոր էր գիշերը, գոգտը ու երջանիկ էր լուսինը, սիրուն ու չքնաղ էին ձառագայթները, որոնք կ'արծաթածերպէին բնութիւնը, բայց արտում ու տխուր էր արիկին X...:

Ինչո՞ւ:

Շատ խորիմաստ է այս ինչուն:

Երգիքին կուշտն ի վեր բարձրացող խնձորենիին ճիւղերուն տակ նստած էր ան . ճիւղ գիմացը լուսնակին , գլուխը ծառին կրթնցուցած պիչ պիչ կը դիտէր զայն , որուն հեգնտա ժպտի ցուքերը կը թափանցէին անոր հոգիէն ներս , և որուն արծաթէ համայրները կը զրոշմուէին անոր յուսահատ աչքերուն մէջ լուսնոզ մարդարիտներու անվերջ հատիկներուն վրայ , որոնք գինովցած իրենց սիրահարէն ընդունած համայրներու հրայրքէն , բոլորովին յուշակորուստ՝ խենթ ու խելառ վաղքերով արագ արագ գետին կը թափուէին , պաղ հողին ամենակուլ որովայնին մէջ թաղելու համար իրենց ամբողջ էութիւնը , որ ոչ այլ ինչ էր , եթէ ոչ յոյզերու , զգացումներու , տառապանքներու թանձրացեալ մէկ վիճակը :

Ո՛րչափ կ'ալեծփուէր անոր հոգին :

Որքան փրփուրներ կը ծնէին ու կը մեռնէին անոր սրտի ովկեանին մէջ :

Ո՛րքան յոյզեր , հոգեկան խուլ տագնապներու տուղանցումով՝ կը տախնուվրայէին անոր հարուստ կուրծքը :

Մաշող յոյզեր , քամող յուշեր , ճնշող խորհուրդներ պայթելու պատրաստ հրաբուխի մը վերածեր էին անոր սիրտը : Ի՛նչ լաւաներ դուրս պիտի չցայտէին . . .

Վերջապէս ջանաց իր մխիթարութիւնը փնտռել հետեւեալ երգին կերկերեալ ու տխուր խաղերուն մէջ :—

«Լուսնակ գիշեր բոլորովին քուն չունիմ ,
Ինձ տեսնողը կարծում է թէ տուն չունիմ .

Ո՛հ , ինչ անեմ , ծնողներս չեն թողնում ,
Գէթ մի վայրկեան հանգստանալ քո գրկում :

«Ննջարանս Լուսնեակի հանդէպն է ,
Կեանք ինդութիւն պարզ գիշերուայ լուսնեակն է .
Մի՛ լար , մի՛ լար , մեռնիմ կամար ունքերուդ ,
Արտասուքս փնտս կուտայ աչքերուդ :

«Ե՛կ , մտածենք , խորհուրդ անենք միասին ,
Կ'աւանանանք՝ չենք սպասեր մեծ պատին .
Մի՛ լար , մի՛ լար , մեռնիմ կամար ունքերուդ ,
Արտասուքը փնտս կուտայ աչքերուդ :

«Կ'երթամ Թիֆլիս գանգատ կ'անեմ քեզանից ,
Եադին սիրեց՝ ինձ դուրս արեց իր տանից .
Չար թշնամին իր ասածը կատարեց ,
Ինձ քեզանից , քեզ ինձանից բաժանեց :

Պլպուլ ձայն մըն էր որ կ'երգէր մեղմիկ , իր հոգիին ամբողջ թափովը , իր զգացումներու լիառատ յորդումովը : Ա՛խ , ո՛րքան անուշ կ'ըլլայ լսել գիշերուայ այդ խորհրդաւոր լուսթեան մէջ՝ մեներգը այն հոգիին , որ վիշտերու ծանրութեան տակ կ'քած էր , և լանտուած թռչունի մը ազատագրման առաջին թռիչքին պէս դուրս կուգային բառերը նուշ բերնէն , կերտուած իր սրտին բաղձանքներէն և հոգեկան վիճակէն :

Տակաւին կ'երգէր :

Ամպերը , որոնք կզուած բամբակի գուլաներու կը նմանէին , մերթ ընդ մերթ իրենց վաթկայ քողովը կը ծածկէին լուսինը : Երգը հազիւ վերջացած էր , երբ լուսինը կարծես չցուցնելու համար երգին տխուր ալդեցութենէն առաջ եկող զգացումներու յորդումին իր դիմային ազդարար նշանը , երեսը պահեց հետզհետէ կուտակուող ամպերու ետին , և անմիջապէս պայծառ գիշերը փոխակերպուեցաւ այն մթաւստուեր գիշերին , որ արհաւիրք կը ծնցնէ մարդուն մէջ , և ուր ուրուականներ միայն կը չըջին :

Տիկ . X . . . այնքան տարուած էր որ բնաւ չզգաց իր շուրջ տեղի ունեցող անմիջական փոփոխութիւնը : Չէր զգար թէ մահաշունչ մթութիւնով մը չըջապատուած էր , ան տառապանքով կը նկատէր թէ Լուսնի ճառագայթներն են որ անքրթիթ կը հսկեն իր վրայ : Կը նայէր , մի՛շտ կը նայէր լուսինին , որուն մէջ արտացոլացած կը տեսնէր անոր դիմանդկարը , ո՛րչափ գեղեցիկ էր . . .

Յանկարծ նկատեց թէ լուսինը կորած էր այլեւս. աչքերը մթաքնեցան, ոչ մէկ բան կարողացաւ գիշերին մէջ տեսնել յստակ, միայն զգաց ստուերի մը անցքը, որ ուրուականի մը պէս կը սահէր մութին մէջէն, զգաց ձեռքի մը թեթեւ հարուածը ուսին վրայ: Ամէնը այսչափ և մնացածը կորսուեցաւ մութին մէջ:

Տիկ. X... յիշեց անմիջապէս իր հանիին հէքեաթները մեռելներու նկատմամբ: Աննախընթաց սոսկում մը պատեց զինք: Սթախեցաւ, ոտքի ելաւ, բան մը ինկաւ իր գոգէն, վեր առաւ զայն բնազդօրէն ու հապճեպ քայլերով փութաց սենեակ:

Մութը սոսկալի էր: Տիկ. X... ի մէջ ծնունդ արհաւիրքը դաժանօրէն կը պատկերացնէր իր երեւակայութեան առջև սոսկալի թխար տեսիլներ:

Յուզումը միշտ յուզում էր, բայց այս անգամ բոլորովին տարբեր պատկերներու նկարումով կ'արտացոլար իր հոգիին մէջ: Վախը հետզհետէ մեծ համեմատութիւն կը ստանար իր մէջ, կը սոսկար, կը դողար, ակռաները իրար կը զարնուէին: Անմիջապէս անկողին մտաւ, քաշեց վերմակը, գլուխը անոր տակ պահեց, իր գերագոյնը դադարեցնելով Մորիէսի թմրեցուցիչ դեղովը հանգստացնելու համար:

Տիկ. X... կը քնանար այժմ, բայց արգահատելիօրէն խռոված հոգի մը ունէր, իր յուզումները քունին մէջ իսկ կը գծագրուէին դէմքին վրայ: Բնաւ հանգիստ չէր քունը ինչ երազներ տեսաւ արդեօք...:

Երեք անմեղները կը քնանային տակաւին իրենց մօր հակապատկերը կազմելով:

Բ.

Մ... քաղաքը իր լեռնային դիրքովը սիրուն տեսարան մը կը պարզէր հեռուանց դիտողին աչքին: Տուները թէև

խառն ի ճաղանձ, իրար անցած և դաւառական անշուք ոճով շինուած էին, բայց անոր բնական դիրքին գեղեցկութիւնը մոռցնել կուտար Ասիական-գաւառական ճաշակին թողած խորթ տպաւորութիւնը: Քաղաքին ճիշդ մէջտեղը, բլրակի մը վրայ բարձրացող հոյակապ եկեղեցին՝ կը հսկէր ամբողջ բարեպաշտ քաղքենիներուն վրայ՝ իր ճակատը կանգնող խաչին հովանաւորութեամբ:

Մ... քաղաքին տեսարանը հիանալի է մանաւանդ գարնան և ամառուան միջոցին: Այդ եղանակներուն մէջ քաղաքը, որ չըջապատուած է այգեհատանային լայնանիստ տարածութեամբ մը, դալարագեղ բուրաստաններու, պրազաւէտ ծառատաններու հարուստ բուսականութիւնովը պարփակուած կ'կլլայ:

Քաղաքին արեւելեան կողմը տարածուած է Ս... գերեզմանատունը՝ իր ամբողջ մահաշունչ միջոցորտովը: Գերեզմանատան և քաղաքին մէջտեղէն կ'անցնի գետակը, որ վազուն է միայն գարնան եղանակին մէջ, ձիւնձալի ժամանակ: Լեռը, որ հիւսիսէն կը սկսի և կը չըջապատէ ամբողջ քաղաքը, քովէ քով և ետեւէ ետեւ, չղթայի օղակներու պէս իրարու կապուած՝ կ'երթայ մինչև սև ծով և անոր հարաւային ափունքին մէկ մասը կը կազմէ: Լեռը, իր այն ամբողջ լայնանիստ տարածութիւնովը՝ չէ բարեհաճած իր ծոցէն մշտանոս աղբիւր մը յատկացնել Մ... քաղաքին:

Մայիսի իրիկուն մըն էր: Մէկը այն անուշ ու զով իրիկուններէն, որը յատուկ է Մ... քաղաքին: Հիւսիսային զեփեւը իր փայփայանքները կուտար ամբողջ բուսական աշխարհին և իր գգուանքները՝ մասնաւորապէս վարդին, որ սիրուն ու չէն-չող նազանքներով կը գրկէր զայն և համով հոտով համբոյրներ կուտար սուստօրէն իր կարմրուկ այտերէն՝ անպատկառօրէն, շուսյտօրէն: Տոփոտ սիրունի մըն էր ան զեփեւին համար:

Արեւը արեւմտեան լեռներու կատարին մօտեցած էր և մէկ վայրկեանէն մըսը կը սպառնար մութի ու սուգի մէջ թողուլ ամբողջ քաղաքը։ Ինք՝ որ կենսատու է, կուզէ պահուիլ նոյն օրուան իր աչքին առջև տեղի ունեցող զո՛ւրուն արեան վարագոյրին ետև։ Հո՛ւն, լեռներու և երկնքին մէջտեղ կետակուեր էին կարծես այդ արեւները և արեւը կը վարագուրէին կարմիր բնեղի մը պէս։

Ամբողջ քաղաքը այդ իրիկուն դուրս լեցուած էր։ Ամէն մարդ հիւսիսային կողմի դաշտագետնին մէջ չըջագայութեան ելեր էր։ Ոմանք գետակին արեւմտեան կողմը Կ... հովիտին մէջն էին սփռուած, ոմանք արեւելեան կողմը Ա... գերեզմանատան մէջ՝ գետակին եղերքն ի վեր բարձրացող սարաւանդին վրայ, ուրկէ կը դիտէին գալարեղ տխտան օձը, որ կ'անցնէր լիզելով սարաւանդին դարչապարը, իսկ շատերն ալ չղթայուած էին գետակին աջ ու ձախ եղերքներուն վրայ։ Այս Մ... քաղաքին սովորութիւնն էր գարնան ու ամառուսան իրիկուններուն համար։ Հո՛ւն էին դեռատի տղաքներ՝ իրենց ոտոտառուն թիթեռներու թռչտումներով, երխտառարդ մանչեր ու աղջիկներ իրենց պերճանքներովն ու նազանքներովն, իրենց խորհրդաւոր ակնարկներովն ու ժպիտներով, նոր հարսեր ու նոր փեսաներ, իրենց նորափթիթ սիրոյ վայելքներուն մէջ, չափաճառ ամուսիններ՝ իրենց զաւակներուն հետ, երջանիկ պապեր ու մօմեր՝ իրենց թռնիկներուն հետ։ Հո՛ւն էին նաև՝ մեկուսացած զիրքի մը մէջ, տարաբախտ ու դեռատի ամուսիններ, որոնց ճակտին տակ հրէն մը կը բոցավառէր և գանկին մէջ փոթորիկ մը կ'ալեկոծուէր։ Այս վերջին դասակարգին մէջ մեզի համար ամենէն ուշագրաւ դէմքը կը հանդիսանար Տիկ. X..., որ նըստած էր Կ... հովիտին մէջ ծառի մը հովանիին տակ, իսկ անկէջ տասը քայլի չափ հեռուն, ուրիշ ծառի մը հովանիին տակ նստած էր Պ. Ք... ճիշդ գիմացը Տիկ. X... ի։

Ակնարկներ իրարու հանդիպեցան. ակնարկներ, որ ասկէց առաջ ալ անծանօթ չէին իրարու։ Շատ պերճախօս էին

այդ ակնարկները, որոնց տակ դադարիք մը պահուած ըլլալ կը թուէր։ Նայուածքները հազիւ հազ կ'ընդմիջուէին անցորդներու կարաւանէն և ահա նորէն կը գանէին զիրար։ Անխօս, անշուկ ակնարկներ ու ժպիտներ, որոնք սակայն շատ պերճախօս էին այն հոգիներուն համար, որոնք միայն գիտէին հասկնալ այդ անխօս-պերճախօսութիւն կոչուող հոգեբանական գիտութիւնը։ Այդ ակնարկներէն ու ժպիտներէն ծնուող սրտի տրոփւններ, կուրծքի ելեւէջներ, հոգեյայդ ու տենդոտ կեանքի հրայրքներ կը ստեղծէին անոնց հոգիին մէջ։ Երկար տեւեցին կեանքի այդ հոգեբանական վայրկեանները, մինչև որ ուշ մնացած կաշաղակներու սուր ու երկար ճռնչներ ու ագռաւներու խուկ կռիւներ՝ սթափեցուցին զիրենք՝ իրենց առինքնուած գինովցած կեանքէն և ճպուռներու ճռճոյներ յիշեցուցին անոնց թէ մութը սկսեր էր տարածել իր համաատարած քօղը։ Վերջին խորունկ ակնարկ մ'ալ՝ քաղցր ժպիտներու խառնուրդով մը, որ հազիւ նշմարելի էր մութին մէջ, և աներեւութացան։

Տիկ. X... հապճեպ քայլերով տան ճամբան բռնեց, իր երեք զաւակները առանձին էին տան մէջ, հայրիկինն գիւղ գացեր էր։ Իսկ Պ. Ք... մտաւ Ա... գերեզմանատան մէջ, իր յուզուած սրտին ու խռոված հոգիին հանգիստ մը հայթայթելու համար։

Արեւը շատոնց մօրը մտեր էր։ Լուսինը դեռ նոր կը բարձրանար հորիզոնին վրայ։ Պ. Ք... փոսէն ելլող ուրուական մըն էր կարծես, որ կը շրջէր իր բնակարանին մօտերը։

Պառաւ մայրեր իսկապէս ուրուական մը պիտի նկատէին այն, եթէ պատահմամբ այն իրիկունը հոտ գտնուէին և պիտի սկսէին խաչակնքել, որպէս զի մեռելը իր փոսը մտնէ, խաչի զօրութեան ներքև։ Արդեօք, ո՞րքան չին պատահած նմանօրինակ պարագաներ, ուր ուղած են մեզ հաւատացնել

հազար ու մէկ փաստերով, թէ մեռելները գիշերները իրենց գերեզմաններէն դուրս ելլելով կը շրջին: Թէ անոնք դժոխքի մշտաշարժար հոգիներն են, որոնք այսպէս մերթ Եւնդ մերթ խոյս տալով տանջարանէն, թափառական կը շրջին աշխարհիս վրայ, թէ անոնք գիշերները միայն կ'երեւին մեզ՝ աւելի իրենց բնակարանին մօտիկները:

Այո՛, Պ. Ք... ուրուական մըն էր, սիրոյ ուրուականը, փախած՝ ո՛չ թէ դժոխքէն, ա՛յլ սիրոյ ծնցուցած արհաւիրքէն, որ կը բոցավառէր իր սրտին մէջ սիրոյ անշէջ հրդեհը, թափառական ու անկայուն վիճակ մը տալով իրեն:

Սէ՛րը, որ նոյնինքն կեանքն ու երջանկութիւնն է, ո՛րքան դժբախտ ու թշուառ վայրկեաններ գիտէ ստեղծել մարդուն համար: Սէրը կրնայ վերջ տալ նաեւ իր ծնցուցած կեանքին: Այս երկու հակադասութիւններու մարմնացումն է ասիկա. կեանք ու մահ՝ կ'առաջացնէ միանգամայն:

Լուսինը իր ամբողջ սկաւառակը պարզած էր հորիզոնին վրայ և քանի կը բարձրանար, այնքան իր չիկացած երկաթի գոյնը թողելով կը ստանար իր սովորական արծաթի գոյնը, և որքան կը հեռանար հորիզոնէն այնքան իր շրջագիծը կը փոքրանար թէև, բայց աւելի կը գեղեցկանար և կը ստանար իր նազելաշուք կերպարանքը, որով տիրացած է «Երկնքի դշխոյ» անուանին:

Պ. Ք... երկար թափառելէ յետոյ գերեզմանատան մէջ, անոր ոլորապտոյտ ճամբաներուն մէջ, ինքզինք բաւական հանգստացած զգաց: Իր յոյզերը պահ մը առաջուան գերազգեցողութիւնով վիճակը չունէին, բաւական զուգակշռուած էր իր դատողութիւնը, և ամեն կերպով պատրաստ կը զգար ինքզինք լաւ, հեռառես ու արամաբանական որոշում մը տալու: Այժմ արամաբանութիւնը սկսած էր իր գերիշխանութիւնը բանեցնելու անոր բոլոր զգացումներուն ու յուզումներուն վրայ, մինչդեռ պահ մ'առաջ կը ղեկավարուէր

սոսկ զգացումներէ և յոյզերէ, առանց արամաբանութեան, առանց բանախանութեան օգնութեան:

Գիշերային մեղմիկ գեփիւռը իր գզուանքները կուտար ծառերու տերեւներուն, որոնք կը շարժէին և իրար կը զարնուէին սօսաւիւնով մը, իրենց սիրահարին հպումին ազդեցութեան տակ և իրենց խշխռոցներով անոր փառքը կ'երգէին:

Գիշեր էր ու լուսինը սոսկալի գերեզմանատան մէջ: Սոսկում ու արհաւիրք ազդելու չափ զարհուրելի է գիշերը գերեզմանատան մէջ, երբ մանաւանդ այդ միապաղաղ լուսթիւնը կուգայ խանգարուել ծառերու տերեւներուն խշրտուքով և գետակին զժացումովը, որ գիշերուան մէջ մութին չափ միապաղաղ ու միօրինակ է: Այդ գերեզմանային արհաւիրքը այն միայն կարող է զգալ, որ գոնէ ժամ մը, մութ գիշերին մէջ գերեզմանատունը անցնելու տաժանքը ունեցեր է: Իսկապէս տաժանք մըն է այդ անդրձիւրմեան մթնոլորտին մէջ, ուր մահաշունչ պաղ հոսանքը կուգայ զարնուել դէմքիդ, կեանք ունենալ գոնէ վայրկեան մը: Մեռելներու հետ ապրիլ, անոնց ցուրտ յիշատակներովը օրօրուել, սա՛ ամենաքաջասիրտ մարդուն իսկ վախի զգացումին թելերը պիտի գրգռէր ու ստիպէր որքան հնար է չուտ խոյս տալ այդ վայրէն:

Բայց այս բոլորին հակառակ ինչո՞ւ Պ. Ք... ինքզինք աւելի հանգիստ կը զգար հոն, քան ուրիշ տեղ, արդեօք անոր մէջ չէին ծնուէր այն բոլոր արհաւիրքները, որոնք առ հասարակ սովորական են բոլոր մահկանացուներուն: Արդեօք կեանքը մահէն աւելի արհաւիրաց էր իրեն համար որ կուգար սոսկ տաժանքներով, դժբախտութիւններով, յուսահատութիւններով ու գիշերային սարսուռներով կանգնիլ իր առջև, այնպէս որ մահը իրեն համար փրկարար միջոց մը հանդիսանար, զինք իր տառապանքներէն փրկելու համար: Ո՛չ, Պ. Ք... կուզէր ապրիլ: Ապրիլ կ'ուզէր, ան

կեանքէն չէր ձանձրացած, կուգէր ապրիլ ու մանաւանդ սիրել այն էակը, որ իր կեանքի իտէալը եղած էր, պաշտել անոր յիշատակը առ յաւէտ: Իսկ գերեզմանային այդ թափառկոտութիւնը ունէր իրօրոյ նպատակը:

Մարդուն սիրոյ զգացումին յորդումը ի դէպ՝ այնքան բուռն է ու սաստիկ, որ պահ մը մարդը իր բնազդային կիրքերուն գերին դարձնելով կը հաւասարեցնէ անասնութեան, ուր աշամարանութիւն և բանականութիւն իսպառ կը բացակային և գործերը այնպէս կը կարգաւորուին, որպէս թէ անասնական կեանքէ բղխող գործեր ըլլային անոնք: Այս պատկերը շատ յաճախ կը տեսնուի այն մարդոց վրայ, որոնք խուլ սիրահարուածներ են, և որոնք իրենց գործերուն առաջնորդ ունին միմիայն իրենց բնազդային կոյր զգացումները: Ուստի Պ. Ք. . . եւս երբ բաժնուեցաւ Տիկ. X. . . էն, որուն հետ և ո՛չ մի խօսք կարողացաւ փոխանակել, նոյն այդ դրութեան մէջն էր: Սիրոյ զգացումը ամենէն աւելի ուժեղօրէն կը գործէր իր մէջ և հոգեկան այդ տագնապալից ու գերազրգոռած վիճակին մէջ ամենավտանգաւոր և խիստ յանդուգն որոշումներ տալու ընդունակ էր, քանի որ յուզումնալից վայրկեանն էր որ կ'իշխէր իր բոլոր ֆիզիքական, մտաւորական ու հոգեկան առաւելութիւններուն վրայ:

Պ. Ք. . . ուղած էր սիրոյ զգացումներուն յորդումը մեղմել ու չափաւորել մահուան զգացումին յայանումովը, և այդ նպատակով իսկ ինքզինք դէպի գերեզմանատուն նետեր էր և յանձն առեր գիշերուան այդ գերեզմանային թափառկոտութիւնը, ինչ որ իր անմիջական ազդեցութիւնը ունեցեր էր Պ. Ք. . . ի վրայ: Ան ստանալով իր սովորական լրջախոնդութիւնը, այժմ տրամադիր էր տրամաբանօրէն վերլուծելու խնդիրը, առանց զգացումներու մոլորիչ ազդեցութեան ենթարկուելու:

Նստաւ գերեզմանատան եզերքը, գետակին զառիվերին վրայ բարձրացող ուռենիի մը տակ, ու իր նայուածքները դէպի լուսնակին յառած՝ սկսաւ խորհիլ:

* * *

Գերեզմանատան մէջ գտնուող բոլոր ծառերուն մէջ այս ուռենին մրակն էր որ յաջողեր էր շատ մը կանանչ գաւրուններ բուրել ձերմակ ու ալեւոր ձմեռին ցուրտին բուքին տակ կքելով ու ձկուելով՝ օրհասական մարդու մը պէս խեղճ ու նկուն, տխուր ու գլխիկոր: Տարերքներ շարունակ սպառնացեր էին իր գոյութեան: Ամպրոպը պայծեր էր խուլ ու որոտնդոտ՝ իր գլխուն վերև՝ կայծակը զարկեր էր խուլ ճաթիւնով մը անոր ճակտին՝ խորշոմած, պարտասած ճակտին, որ տաժանքներու մէջէն բարձրացող և գոռուաբար իր ճաղատ գլուխը դուրս ցցող մարդու մը պէս դեռ կանգուն կը մնար այն ահարկու տարերքներուն առջև: Փոթորիկը շատ ու շատ հեղ փորձեր էր միանգամ ընդ միշտ զայն կենսագրու ընելու, պարպելով անոր արմատին վրայ գտնուող հողերը և ջանալով արմատախիլ ընել զայն: Բայց ան երկար մաքառեր ու դիմացեր էր, այն աննկուն, հաստատամիտ մարդուն պէս, որ առջինչ համարելով իր դէմ յարուցուած բոլոր խոչ ու խուլ կը շարունակէ իր ճամբան արեան բիծերու վրայէն, տառապանքներու չղթաներու մէջէն, արիւնաքամ եղած, պրկուած ու ճնշուած, ջղային տենդոտ դրութեան մէջ, սակայն միշտ աննկուն՝ սրտով, անպարտասելի՝ հոգւով, անընկճելի՝ կամքով:

Ապրելու, երկար ապրելու տենչը՝ բուսական աշխարհի մէկ անհատը կազմող այդ ծառին մէջ ալ ամենասաստիկ կերպով դարկ կուտար, որքան ալ իր երակներուն մէջ կենսունակ աւիշը չկարողանար վերանորոգման դերը կատարել այնպէս, ինչպէս պիտի կատարէր երիտասարդ ծառի մը մէջ: Ան իր ամբողջ երեւոյթովը կը նմանէր այն ջատուկ, կորաքամակ պառաւին, որ թէև իր կեանքի զանազան փուլերուն ու չրջաններուն մէջ վայելեր էր աշխարհային բոլոր վայելքները և մառամբ յազուրդ ստացեր, սակայն ան դեռ կը սիրէր ապրիլ և աշխարհը թողելու իրականութիւնը՝ իր սցզառամած տարիքին մէջ իսկ անհանդուրժելի կը թուէր իրեն: Մահուան խորհուրդը, որուն այնքան ընտելացած էր իր

կեանքի երկարածիւղ տարիներուն մէջ, դեռ կը սոսկացնէր իր էութիւնը:

Ինչո՞ւ այս խօլ ցանկութիւնը պիտի բռնէ թերեւս երկտասարդ կեանքեր, որոնք կեանքի ամենահրապրօտ չըջանին մէջ գտնուելով՝ կուգան հեգնել այդ դառամեալ փափաքը: Ինչ յիմար փափաք, պիտի բռնէ անոնք, դեռ ապրել ուզել, երբ արդէն բաւականէն աւելի ապրած և աշխարհի բոլոր խեղկատակ թատերգութեանց հանդիսատեսը եղած են, և թէ մանաւանդ իրենց կեանքը աշխուհետե անհամար զրկանքներու, արհամարանքներու նորանոր դուներ պիտի բանար:

Իայց այդ ցանկութիւնը արդէն բնական զգաղում մը դարձած է առհասարակ ամեն մարդերու մէջ, սկսեալ երեխայէն մինչև դառամեալ ծերուկը: Կեանքի բոլոր չըջաններուն մէջ ալ ապրող անհատներ կուզեն գտնել հոն վայելքներ, որ գոհացնեն իրենց փափաքները, իրենց կեանքի պահանջները, իրենց ցանկութիւնները: Հմայք մը, անբաժանելի սիրունութիւն մը, անանցանելի անուշութիւն մը ունի կեանքը, որուն էութենէն ծորող այդ նեկտարները անյագարար ու մշտնջենապէս ծծել մարդուն խօլ ցանկութիւնն է որ տարիքին մէջ որ ալ գտնուի:

Ահա կենդանական աշխարհին և մանաւանդ մարդուն մէջ տիրող հայեացքը հանդէպ կեանքին:

Իսկ բուսական աշխարհին մէջ: Թերեւս հոն ալ նոյնքան բուռն է երկա՞ր, չա՞տ երկար ապրելու տենչը, որքան կինդանական աշխարհին մէջ: Զգացումները հոն ալ իրենց սահմանին մէջ միեւնոյն թափով կը գործեն, ո՞րքան կինդանական աշխարհին մէջ, եթէ ոչ ինչո՞ւ յամառէր ան բնութեան այդ սոսկալի տարերքներուն առջև կանգուն մնալու, իր կեանքը չարունակելու և նոր նոր ծիւրեր, չիւղեր, ոտներ ու ճիւղեր վերընձիւղէ՞ր իր չորցած, փառած ճիւղերուն տեղ, մըթէ՞ ապրելու նոյն գիւղը չէր որ զինք կենսունակութեան կը մղէր: Այո՞, որքան ալ փոթորիկը խախտեցուցած իր ար-

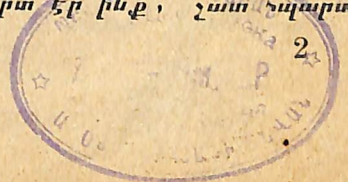
մատը և որդը կրծած իր կուրծքը, նորէն ապրելու տենչը կար անոր մէջ, ապրելու՝ երկա՞ր ապրելու, որքան որ կաքելի է, որքան որ իր ուժերը կը ներեն:

Այս է համաշխարհային օրէնքը:

Շատ ապրող մարդու մը պէս շատ ալ բան տեսեր էր ուռենին: Անոր կեանքի ամեն մէկ վայրկեանը լի էր արկածալից տուամներով: Ո՞րքան քստմնելի ոճիւրներ ծածկուեր էին անոր սէլվի ճիւղերուն տակ: Որքան դժնեհ խորհուրդներու, սոսկալի գաղտնիքներու շտամբանը եղեր էր: Ինչե՞ր, ինչե՞ր վերջապէս գիտէին անոր ամեն մէկ ճիւղերը: Քաղաքի ամբողջ մարդիկը պատկառանքով ու ակնածանքով կը մօտենային իր քով, ամենքէն ալ յիշատակ մը ունէր պահած իր մէջ: Ոմանք կթոտ քայլերով, կարմրելով ու գլխիկոր կը մօտենային անոր, ուռենին անոնց տկար կողմը ունէր պահած. ոմանք պարծանքով, ինքնավստահ և քաղցր յիշատակներու վերջիւումով կը մօտենային անոր, ուռենին իրենց փառքի գովինն էր, անոր ճիւղերը իրենց կեանքի լաւագոյն էջերը կը փառաբանէին: Ուռենիի ճիւղերուն չարժման խըրտուրը ոմանց մէջ ա՛ն ու սարսափ կ'արթնցնէր, անցեալ տխուր վայրկեաններու պարզաբանութիւնը ընելով իր ինքնակոչ հիւրերուն, ոմանց մէջ ալ հոգեպարար ու հանդրատաւէտ յիշատակներու քաղցրահնչիւն երգը կը բողբոջեցնէր գերերջանիկ վայրկեան մը ստեղծելով անոնց:

Այս ամէնը ուռենիին կեանքին պատմական էջերը կը կազմէին: Ան հանիներէն շատ աւելի գեղեցիկ պատմութիւններ պիտի պատմէր զինք ունկնդրողներուն, լրտեսներէն աւելի խորհրդաւոր գաղտնիքներ պիտի հաղորդէր, գիտուններէն ու հոգեբաններէն աւելի լաւ կերպով պիտի պարզաբանէր ոճիւրներու գաղտնիքը, ու ամենարդար դատաւորէն աւելի անաչառ կերպով պիտի դատէր իրողութիւնը: Ան փորձառաքար սորվեր էր ամէն ինչ, իր աչքովը տեսեր ու քններ էր: Ամէն գաղտնիք իրեն վստահուեր էր, իբրև ամենամտերիմ բարեկամ մը: Հպարտ էր ինք, շատ հպարտ

86-187

իր վայելած այդ մեծ համակրանքին համար։ Մարդիկ միշտ
կը խարէին զիրար, բարեկամի կեղծիքին տակ զիրար կը
դաւաճանէին, իրարու դահիճներ կը դառնային. ամէն կողմ
ապականութիւն, նենգութիւն կը տիրապետէր. կեղծիքը
խարդաւանանքը ամենամեծ առաքինութիւնները կը համար-
ուէին, խարբայութիւն, քինախնդրութիւն, զրպարտու-
թիւն հրապուրիչ կերպով պատուոյ բարձունքին վրայ կեցած
դէպի իրենց կը քաշէին ամբողջ մարդկութիւն. զիրար նսե-
մացնել և իր փառքը, պատիւն ու բարձրութիւնը ուրիշին
անշըռութեան, անպատեւութեան ու ստորնացումին մէջ
փնտռելը ամենահասարակ ու ճարպիկ միջոցները դարձած
էին՝ այլասեռուած մարդկութեան համար։ Բայց ուռնին
մարդկային այդ աղտոտ միջոցորտէն դուրս բնութեան անա-
բատ ծոցին մէջ ապրող մենակեաց մը, ժառանգած էր ամեն
ճշմարիտ յատկութիւն և պարզ ու անշահախնդիր կեանք,
ուստի նա չէր խաբեր ոչ ոք, հաւասարապէս մտերմութիւն
ու հաւատարմութիւն ցոյց կուտար ամենուն, մարդկանց բո-
լոր դաճակարգերուն։

Ան շատ լաւ խորհրդատու մ'էր։ Անոր արմատին վրայ
նստող և բունին կրթնող մարդ մը ամենէն նպաստաւոր
խորհուրդները կը յղանար, կարծես խորհուրդի զսպանակին
եղեկարական կոճակն էր որ կը զարնուէր անմիջապէս և հո-
սանքը կը կեդրոնանար ուղեղին մէջ, աւելի դիւրին հնա-
րաւորութիւն ընծայելով մարդուն խորհելու կարողութեան
ու տրամաբանութեան։

Ահա նոյն ելեքտրական հոսանքն է որ կը բռնկցնէ Պ.
Ք...ի հակառակ, որ ուռնին ճիւղերուն փայլալայն քովը կը
հովանրուէր և որուն վրայ լուսնի վճիռ ցոլեքերը՝ թափան-
ցելով ուռնին ճիւղերէն ներս, կը դրոշմուէին հոգեխոյզ
հեշտութեամբ մը։

Ուռնին ու լուսինը միանգամայն կը հսկէին Պ. Ք...ի
վրայ ու կ'ազդէին անոր խորհուրդներուն։

Ամբողջ քառորդ ժամ մը՝ շարունակ ձեռքը երեսին
դրած, աչքերը դէպի լուսինը յառած՝ կը մտածէր ու կը
մտածէր։ Շատ բաներ կուգային կ'անցնէին իր մտքէն, հին
յիշատակներ, ուրախ կեանքի զուարթ պատկերներ, պատա-
նեկան անմեղ յոյզեր, բայց ատոնց բոլորն ալ այսօր սե-
քօղով մը վարագուրուած էին, կեանքի դրամային ամենէն
եղերական, սրտառուչ պատկերներով հարուստ տեսարանին
մէջ կը գտնուէր։ Շատ դառն էր ու յուսահատական՝ կեան-
քը այդ տեսարանին մէջ, ճգնաժամային վայրկեաններ էին,
որ ո՞վ գիտէ ինչէր չպիտի ծնէին։ Կը խորհէր որ ելք մը
գտնէ իր այս տարտամ ու անորոշ կեանքին, և իր աննպա-
տակ կեանքին վերջ մը տայ կամ որոշ նպատակի մը հետա-
պնդութեամբ կամ մահուամբ։ Ինչ օգուտ ունէր իր այժ-
մու կեանքը, ո՛չ իրեն կը ծառայէր և ո՛չ ալ ուրիշներուն,
անօգուտ բեռ մը՝ որ կը տատանէր կենաց ու մահու, եր-
ջանկութեան ու ապերջանկութեան սեմին վրայ։ Մարդկա-
յին կեանքը եթէ անընդունակ կը դառնայ ամեն ինչի, նոյն-
իսկ աշխատութեան, նա այլևս կը դադրի գոյութեան իրա-
ւունք ունենալէ։ Պ. Ք... ալ ճիշդ այդ դրութեան մէջն
էր, ընկերային ամեն կերպ յարաբերութիւններէ քաշուած
էր, շատ քիչ կը խօսէր, կարճ, կտրուկ պատասխաններ մի-
այն կրնայի խել իր բերնէն, երբեք կը ժպտար, աշխատու-
թիւնը շատոնց թողած էր, ան կը թափառէր գլուխը կախ,
դէմքը ախուր, աչքերը երազկոտ, ճակատը խոհուն։ Միշտ
խոյս կուտար իր այն ընկերներէն, որոնց հետ շատ զուարթ
ժամեր էր անցուցեր, որոնց ծանօթ էր իր զուարթ, ուստու-
տուն բնաւորութեամբ, իսկ այժմ անժպիտ, անխօս արձան
մը, որ միայն թափառիլ գիտեր։ «Ինչո՞ւ Պ. Ք... այսպէս
է, կ'ըսէին, ի՞նչ ունի նա, ինչո՞ւ չխօսիր, չխնդար, ինչո՞ւ
չաշխատիր։ Բայց ո՛չ մի բան գիտեր այդ մասին։ ո՛չ ոք կը
համարձակէր իրեն հարցում մը ուղղելու, իսկ եթէ մէկը
հարցում մը ուղղէր, ան կը լռէր, միշտ կը լռէր։ Միայն թէ
բաներ մը կը փսփայային երբեմն, լաւ և աներ չէին ըսուած»

ները: Ոմանք այդ խօսուածները կ'ընդունէին պատճառ որ Պ. Ք... ինքզինք այդ վիճակին մէջ դրած էր, որպէս զի իր մասին չընող աննպատակ գրոյցները մարէին, ուրիշներ աւելի խորունկ պատճառներ կ'ուզէին նշմարել:

Պ. Ք... նստած ծառին արմատին վրայ, ձեռքը երեւին դրած կը խորհէր լուսինը դիտելով, ու որոշումները լուսապատկերացոյցի նկարներուն պէս արագ արագ իրարու կը յաջորդէին, բայց ատոնց ոչ մէկուն ալ կը հաւնէր. ան կ'ուզէր այնպիսի որոշում մը տալ որ մէկու մը երջանկութեանը ծառայէր, մէկու մը, որուն կեանքի բոլոր դրուագներուն հետամուտ եղեր էր և հոն տեսեր էր ոչ միայն դրժբախտ կեանք մը, որ գուրթ ու արգահատանք հրաւիրէր իր վրայ, այլ նաև համակրելի ու սիրուն էակ մը, որ կաթող է իր շուրջ ստեղծել սէր, հիացում, յարգանք ու անձնութեան թիւն: Իր թշուառութեանը մէջ իսկ երջանիկ, իր տառապանքներուն մէջ անվեհեր ու աննկուն, իր քաղցածութեան մէջ զուարթ ու վառվռուն, իր մեղամաղձոտութեան մէջ չքնաղ այդ արարածը, որ շատ մը դասեր ունէր տալու շատերուն, Պ. Ք...ի համար կեանքի խոհալն էր: Առաջին մէկ օրէն իսկ կապուած էին անոնք մէկըմէկու, երբ տակաւին անմեղ ու անգիտակ տղաքներ էին, երբ սիրոյ մաշող ախտը չէր կրծեր ու հատցներ իրենց սիրտը: Ո՛րքան կը սիրէին զիրար, նախ իբրև հայր ու եղբայր, յետոյ իբրև ապագայ ամուսիններ...: Բայց ծնողական բռնակալութիւնը և տիրող ընտանեկան անբարոյացուցիչ կարգերն ու սարքերը անողորմ հարուածով մը բաժներ էին միանգամ ընդ միշտ իրարմէ, երկու ճշմարիտ, անկեղծ սէրեր միանգամայն խորտակելով...:

Ահա՛ թէ ինչ կը մտածէր Պ. Ք...: Անոր երեւակայութեան մէջ անըմբռնելի արագութեամբ մը իրարու ետեւէ չըջան կ'ընէին իր անցեալ կեանքի ամբողջ դրուագները, որոնք այնքան սերտ առնչութիւն ունէին Տիկ. X...ի անցեալ կեանքին հետ: Օրերու, ամիսներու և տարիներու շրջ-

ջանին մէջ տեղի ունեցող եղելութիւնները այժմ մէկ վայրկեանի մէջ կը պատկերանային Պ. Ք...ի երեւակայութեանը առջև, որոնք քիչ յուզում չէր որ կը ծնցնէին իր մէջ, քիչ զայրոյթ չէր որ կը գոյացնէին անոր հոգիին մէջ: Մերթ ընդ մերթ ակումները կը կճատէր, մարմնական սարսուռ մը կուգար իր վրայ, մագերը կը ցցուէին և չկրնալով բռնել ինքզինք, սպառնական ձեւով մը՝ զսպանակէ մղուածի մը պէս՝ վեր կը ցատկէր և կը ծառանար իբր թէ թշնամիի մը առջև:

— Ա՛խ, անիծուած սովորութիւն, անգո՛ւթ մոլեռանդութիւն, դո՛ւք դահիճներ էք, մարդերու՝ անմեղ, արդար մարդերու դահիճները, ամենախայտառակ, ամենաանգութ դահիճները, որ ոչ մէկ արդար ձայնի գիտէք ականջ դնել: Զարկե՛ք, անմեղներու, ազատախոհներու և ճշմարտասէրներու ճիտին ձեր կարմրանքի, ժանտ ետթաղանները, մինչև որ ձեր ետթաղաններուն սուր ծայրերը փթանան, բայց մինչև այդ առեւ, ո՛րքան զոհեր արիւնաքամ պիտի իյնան ձեր սուրբերուն տակ...:

Կուրծքը արագ արագ կ'եղեւէջէր, այնքան ուժգին կը արտփէր որ մօտիկը գտնուող անձ մը շատ որոշակի պիտի լսէր անոր սրտին բարախումները՝ ժամացոյցին թիքթաքին պէս: Վերջին բառերը հազիւ արտասանած՝ ամբողջ մարմնով սարսուռ մը զգաց, սարսուռ մը որ ջիղերը թուլացուց և չկրնալով ինքզինք ոտքի վրայ բռնել ծառին բունին կըրթնեցաւ բոլորովին ուժաթափ և ուշակորոյս: Վայրկեան մը վերջ դառնութեամբ լի և յուզումնալից սարսուռներով հեւքոտած սրտին արիւնարցունքներն էին որ կ'արտաթորուէին իր բիբերէն դէպ վար...:

Ան լացաւ, շատ լաց եղաւ իր սև, թշուառ ճակատագրին վրայ: Երկար արտասուեց իր խորտակուած սիրոյն համար, որուն նկատմամբ կտուց-կտցի ոսկի երազներ հիւսեր էին միասին...:

— Ա՛խ, X... X...:

Թուլացած նորէն նստաւ հոն:

Արցունքը մի քիչ սփոփանք տուեր էր իրեն։ Երկար հառաչ մը արձակեց սրտին ամենախորունկ ալքերէն, լայն շունչ մ'առաւ և սկսաւ դիտել նորէն ցանցառ ու երկար լեզուա-նըման սաղարթներու մէջէն արծաթ լուսինը, որուն ճակատը աւելի պայծառացեր էր և իր շող-շող վառ վառ ճառագայթները բարակ մազմազումներով կը լրկէր վար շէն-շող սիրունութիւն մը սփռելու՝ թշուառութեանց և արցունքի ծմակին մէջ, ուր կ'արծես միամինակ մնացեր էր Պ. Ք. . . :

Սրտի այդ ալեկոծումներուն մէջ, հոգեկան այդ անորա-կելի խռովքին ու դառնութեան մէջ, վշտի երկաթէ ծանրութեան տակ ընկճուած և իր ամբողջ յոյսը ջերմեռանդ ու զօրաւոր հաւատքով Աստուծոյ վրայ դնող մարդու մը պէս վերամբարձ հայեացքով մը կը դիտէր լուսինը։ Խորհուրդ մը ծնաւ իր մտքին մէջ, որուն պարգեւած անդորրութիւնը լուսինին գեղ գեղ շառաւիղին հետ մինչև իր հոգիին խորը կը թափանցէին, արցունքէն վերջ ժպիտ մը ցոլացնելով անոր մաշուող մշտասուզ դէմքին վրայ։ Կարծես լուսնի սկաւառակին վրայ նկարուած կը տեսնէր իր պաշտելոյն դիմագիծը և ուրկէ կը բղխէր կոյս ու անմեղ ժպիտ մը և խառնուելով լուսնի ճառագայթներուն բարերար անձրեւներու պէս կը ցօղուէին իր հոգւոյն խորը անդորրութեան և սփոփանքի միանուագ խառնուրդ մը ստեղծելով հոն։

Եւ իրաւ ալ երկու կարօտատանջ հոգիներու սիրազեղ հայեացքներն էին որ միեւնոյն վայրկեանին մէջ կ'ուղղուէին դէպի լուսինը և անոր սկաւառակին վրայ կ'ընդելուզուէին միմեանց մէջ . . . :

Տիկ. X . . . տան երգիքին մօտ բարձրացող տանձենիին տակ նստած կը դիտէր լուսինը, իսկ Պ. Ք. . . գերեզմանա-տան ուռենիին տակ նստած կը դիտէր լուսինը։

Երկուքն ալ կը դիտէին . . . երկուքն ալ կուլային . . . :

Պ. Ք. . . դադրեր էր այլեւս դիտելէ։ Ան լուսնկայ լուսին բան մը կը գրէր արագ արագ։ Վերջացաւ իսկոյն։ Թուղթը ծալեց դրաւ գրպանը։ Ոտքի կանգնեցաւ, երկար

շունչ մ'առաւ խորունկ սիրտ մը քաշեց և հայեացք մը պտտցնելով իր շուրջ տեսաւ մարդերու գերեզմաններ, որոնց մով չըջապատուած էր։ Սարսուռ մը զգաց սրտին մէջ, սկսաւ դողալ։ Այժմ կը վախնար այն գերեզմաններէն, որոնց վրայ արհամարհոտ աչքով մը կը նայէր քիչ առաջ։ Արագ քայլերով սկսաւ հեռանալ այդ մահահոտ մթնոլորտէն, այն-քան արագ կը քալէր որ գրեթէ կը վազէր, իր երեւակայու-թենէն ծնունդ առնող ուրուականներ զինք կը հալածէին։

— Տիկ. X . . . կը տանջուի ինծի պէս, հաստատ գիտեմ զայդ։ Ամուսինը գիւղն է։ Նա տունը մինակ է։ Պէտք է անմիջապէս իմացնել իրեն իմ վճիռը, որ երջանկաբեր կըր-նայ ըլլալ երկուքիս համար ալ։ Գոնէ պէտք է իմացնել այս իրիկուն թէ ելք մը գտած եմ մեր թշուառութեան վերջ տուող, մեզի սփոփանք հայթայթող։

Այս մտածումներով հասաւ դրան առջև և դուռը բաղ-խելու վրայ էր երբ դուռը ինքնիրեն բացուեցաւ թեթև ճռինչ մը արձակելով, Դուռը բաց էր մնացեր։ Պ. Ք. . . իր շուրջը դիտեց արագ հայեացքով մը ու ներս սպրդեցաւ։ Հեռուէն տեսաւ Տիկ. X . . . , որ, հո'ն, տանձենիին տակ նստեր էր։ Ուրախ սարսուռ մը համակեց իր ամբողջ էու-թիւնը։ Լսեց մեղամաղձոտ երգի մը վերջին վանկին թրթը-ռումը, որ կը մարմնէր լուռ գիշերի խորունկ մութին մէջ . . . : Քիչ մը եւս առաջ գնաց, անգամ ալ նայեցաւ ուշի ուշով, այո՛, նա էր . . . նստեր էր ծառին տակ ու լուսինը կը դի-տէր։ Դէպ առաջ շարժուեցաւ թեթև քայլերով, զսպելով իր ամբողջ յուզումը, որ ուրախութեան, վշտի, վախի և սիրոյ խառնուրդ մը կը ներկայացնէր։ Մութին մէջէն ուր-ուականի մը պէս անցաւ Տիկ. X . . . ի քովէն, թուղթը անոր գիրկը ձգելով։ Երկվայրկեանէ մը ինքզինք դուրսը գտաւ։ Ամուռ մը փակեց դուռը, որ դաշտէն վերադարձին իր յու-զումներուն ազդեցութեան տակ Տիկ. X . . . մոռցեր էր ամուր փակելու, և աճապարեց տուն հասնիլ՝ իր յուզումները քունին հետ հաշտեցնելու համար։

Գիշերը բաւական անցեր էր, երբ Պ. Ք. . . տուն հասաւ : Պառաւ մայրիկը երկար սպասելէն յոգնած՝ անկողնին վրայ ընկողմանած քունը տարած էր : Զաւկին օրէցօր նիհարնալը իրեն մեծ վիշտ կը պատճառէր : Ի՞նչ ունէր տղան, որ այսպէս օր օրի կը հալէր կը մաշէր : Կը ցաւէր, շատ կը ցաւէր որ անոր դարտին դարման մը չգտած պիտի մեռնէր . . . : Ա՛խ, ի՞նչ կ'ըլլար որ իր տղան ալ ուրիշ երիտասարդներու պէս կտրիճ ճիւղան մը ըլլար . . . ուժով ուժով քալէր ու գետինը իր ոտքերուն տակ դողար . . . : Ա՛խ, ֆէլէկ, ֆէլէկ . . . ի՞նչ ետրա բերիք մանչուս գլխուն, ան կտրիճ էր, կտրիճ հա . . . : Ա՛խ, ետրապ, ի՞նչ ֆալագաթ էր որ այդպէս հալ ու մաշ արաւ իմ որդիս . . . : Ի՞նչ ունէր արդեօք, ի՞նչ . . . : Շատ, շատ անգամ հարցուցեր էր անոր այդ մասին, բայց միշտ անորոշ պատասխաններ առեր էր :

— Ոչի՛նչ մայրիկ ոչինչ, ես բան չունիմ, մի՛ վախնար, հիւանդ չեմ . . . : Այս էր անոր սովորական յանկերգը :

Բայց ի՞նչպէս համոզուիլ . . . : Ո՛չ, հիւանդ էր և կ'ուզէր կեղծել որ իրեն վիշտ չպատճառէ : Ա՛խ, քէօր ըլլայ ան հէքիմը, որ չէր կարողացեր բժշկել իր տղան : Նորելուկ հէքիմները տնաքանդ մարդիկնէր են, խելքերնին պանի չի հասնիր ու մեծ մեծ կը ջարդեն . . . : Ո՛ւր էր, ո՛ւր մըղտիտի Հաճաղան, ա՛ն հէքիմ էր, պապա՛ հէքիմ, ան կը բժշկէր տղան . . . : Ա՛խ, եավրուն պիտի թռէր ձեռքէն և ինք չոր գլուխ պիտի մնար . . . : Եավրո՛ւն . . . եավրո՛ւն . . . :

Այս մտմտութիւններուն մէջ քունը տարեր էր :

Պ. Ք. . . ծածկեց պառաւ մայրիկին վրան ու ինքն ալ անկողին մտաւ, այնքան հոգեկան սարսուռներով հարուստ վայրկեաններ ապրելէ յետոյ մի քիչ սփոփուած ու հանգստացած :

Լուսնակ գիշեր էր,

Բնութիւնը իր հանդարտ նիրհը կը շարունակէր, խելդեւ լով իր անհուն, անսահման ծոցին մէջ իղձերն ու փափաք-

ները այն մարդկանց, որոնք կը սիրեն պարուրուիլ ապագամ երազներով ու յոյսերով, վարագուրելով վիշտերն ու թախիծները այն մարդկանց, որոնց երջանիկ կեանքի ոսկեղնիկ երազներով հիւսած ծրագիրները խորտակուած են ընկերային կեանքի մէջ գոյութիւն ունեցող աննպաստ, անբարոյ յացնող կարգերու հետեւանքով և անապաշտ մոլեռանդութեանց դահճային արհաւիրքներով :

Ահա այդ կերպ կեանքի մը դժբախտ զոհերն էին որ Մորփեոսի երջանիկ գրկին մէջ ուզած էին որոնել իրենց հանգիստը :

Լուսինը հեգնոտ ժպիտով մը և արհամարհոտ հայեացքով՝ աշխարհային այդ խայտառակութիւններէն դանաճ՝ կ'ամփոփէր իր ճառագայթները և կը փախէր դէպ Արեւմուտք, տեղի տալով իր հաւատարիմ փեսային, որ իր վերկենդանացուցիչ ճառագայթներովը ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ սփռէր աշխարհի երեսին :

Գ.

Մայիսի գեղածիծաղ առաւօտ մըն էր :

Լուրթ կապոյտ երկինքը կը պսպար արեւուն նորածագ ծուէն-ծուէն ճառագայթներուն տակ, որոնք իրենց թարմ կենսունակութիւնը սփռեր էին անոր կապտորակ երեսին վրայ :

Արեւը դեռ պահուրտած էր Ագ-Տաղի բարձրաբերձ ու երկարածիք շղթաներու ետին և իր գոյութիւնը կը զգացնէր միայն արեւելեան հորիզոնին վրայ, որ արեգակնային երկունքին մէջն էր, տաժանքով ու արիւնով ծնելու համար զայն :

Բնութիւնը վերագարթներ էր :

Գիւղացին, բնութեան այդ հարադատ զաւակը, որ քաղաքին աղտոտ, խելդուկ, խուժանային մթնոլորտէն հեռու, բնութեան գերերջանիկ գոգին մէջ կ'ապրէր, ամենէն՝ կա-

նույն արթնցողը եղեր էր թռչուններէն ալ կանուխ, արեւէն ալ կանուխ մթնշաղին ելեր էր և իր իշուկը հետ, որուն վրայ բեռցուցած էր իր գիւղատնտեսական արտադրութիւնները, քաղաք կուգար իր կաթն ու թանր, կարագն ու մածոնը, հաւկիթն ու բանջարը ծախելու քաղքցիներուն:

Շաղ առաւօտը կը վէտվէտար նորածագ արեուն նորածիլ ճառագայթներուն տակ:

Բարդ ի բարդ շաղերը ամբողջ բուսականութիւնը հարսնաւորեր էին, իրենց զուլալ, թարմ վճիտ ցոլքերովը սիրող-ջունելու համար աշխարհի փարոսը, որ երբեմն իրանի և Հայաստանի Աստուածը եղեր էր:

Շաղ շաղ առաւօտը արեւուն շող շող ճառագայթներուն տակ՝ շէն-շող սիրունութիւն մը ստեղծելով՝ բնութեան հիւստքանչ մէկ դրուագը կը հիւսէ:

Բնութեան սիրերգունները իրենց ճիւ-ճիւ, ծըւան-ծըւան ձայներովը այդ դրուագը կ'օրհնաբանէին ու կը փառաբանէին:

Գեղեցիկ էր առաւօտը, և աւօտային պսպղուն ճաճանչներ տանիքներու վրայ, պատուհաններէ ներս կը տարածուէին ու կը թափանցէին, իրենց հետ խինդ ու խնծիղ բերելով ամեն կողմ:

— Մայրիկ... ճչաց սուր, ամենէն պզտիկը իր քունին մէջէն:

Կեանքը դեռ իր թմրածութեան մէջն էր Տիկ. X...ի տան մէջ, դեռ կը քանանային, կենդանութեան առաջին նշանը այդ առտու պզտիկին այս սուր ճիւն էր, որ ծնունդ առեր էր իր տեսած մէկ երագէն, որու միջոցին մեծ եղբայրը կոշտ հարուածները կ'ընդունէր: Մի քանի թրչկլտուքներ և ահա կեանքը այդ տան մէջ դարձեալ սկսաւ խորթալ:

Արեւը շատոնց տարածուեր էր, դուռները բացուեր էին և շարժումը սկսեր: Ամեն կողմ կեանքի եռեւեփը կար, շարժում, միշտ շարժում: Խանութպաններ իրենց խանութը, վաճառականներ իրենց վաճառատունը, գործաւորներ իրենց գործատուները կ'երթային հապճէպ քայլերով, իրենց կեանքի

ծրագիրը ամբողջացնելու համար: Կովերը խուլ ու անվերջ բառաջներով դէպի իրենց հօտաղը կը դիմէին, դանդաղ ու համաչափ քայլերով և ծոյլ ծոյլ որոճալով:

Տիկ. X... դեռ կը քնանար: Դիչերը ամբողջ գրեթէ անքուն անցուցեր էր լուսաբացին էր որ մի քիչ կարողացեր էր քնել, իր մտատանջ երեւակայութիւնը և յոգնած ուղեղը իրենց վերանորոգման դերին մէջն էին: Ի՛նչ սիրուն դիմագիծ մ'ունէր ան իր քունին մէջ: Քնած հրեշտակ մըն էր ճշմարտապէս...:

Այս առտու պզտիկները իրենց մայրիկէն կանուխ արթնցան և իրենց աղմուկներովը, անհանդարտ ոստոստումներովը անոր քունը խանգարեցին: Մայրիկը արթնցաւ, կուպերը ուռած էին, գլուխը ծանրացած էր և դէմքին վրայ անհանգստութեան նշաններ կը գծագրուէին: Կեանքը մռայլ ու մութ էր անոր աչքին առջև և ընտանիքը՝ դժոխք. որուն մէջ կ'այրէր կը խանձուէր իր ամբողջ էութիւնովը: Ընտանեկան կեանքի երջանկութիւն... Դա՛ իրեն համար անծանօթ գիտութիւն մըն էր: Միայն ի՛նքն էր ապերջանիկը, թէ ուրիշներ ալ իրեն պէս էին: Կա՛ր արդեօք մի որ և է ընտանիքի մէջ այդ երջանկութիւնը, այդ ալ շատ խնդրական էր իրեն համար: Այդ մասին կատարեալ անհաւատ մը դարձեր էր: Յոյսը, մռայլ ու տարտամ յոյսն անգամ եօթը երկար տարիներու մէջ իր անէացումը ամբողջացուցեր էր ու իր մարմնուն, յուսահատ մեղեդիին վերջին տխուր խաղերը կը թրթռացնէր անոր ականջին՝ տարտամ ու անորոշ...:

— Մայրիկ... ճչաց դարձեալ պզտիկը և վազելով եկաւ մօրը վիզը փաթթուեցաւ:

Դուռը ուժով մը բացուեցաւ և սեմին վրայ երեւցաւ խոժոռ դէմքով միեւ եղբայրը: Մայրիկը սուր ու կծու ակնարկ մը նետեց անոր վրայ և քանի մը յանդիմանական խօսքերով կշտամբեց զայն, գրկեց պզտիկը և համբոյրներով ողորեց անոր նուռ այտերը:

— Թըրբիս, թըրբիս... դուռը դարձուեցաւ: Տիկ. X... դեռ իր ակնոյնին մէջն էր, ցնցուեցաւ, իսկոյն դուռս ցատ-

կեց անկողնէն և յանձնարարելով իր աղջկան, որ մինչև այն ատեն լուռ ու մունջ իր քով նստեր էր, երթալ դուռը բանալ, ինք շտապեց հագուել ու ժողվուել անկողինները: Ի՞նչ պիտի ըսէին, եթէ դրացիները զինք ալ ծոյլ վիճակին մէջ տեսնէին:

— Հայրիկս է, հայրիկս... պոռաց դուռէն մանչը:

Տիկ. X... հանդարտեցաւ և իր սովորական լրջութիւնը վերստացաւ:

Տիկ. X... ի ամուսինն էր որ գիւղէն կը վերադառնար: Ան գիւղ գացեր էր, որպէս զի ուտելու բան մը ճարէ իր ընտանիքին: Մի քիչ ցորեն հաւաքէ և ալիւր աղալ տալով իրեններուն հաց չինել տայ: Եւ այդ անել իրեն համար յաջողուեր էր: Հիմա իրենց կենսունակութիւնը ապահովող ալիւրը իր իշուն վրայ բեռցուցած կը մտնէր ներս, գոհունակ ժպիտ մը պտտցնելով իր դէմքին վրայ: Մեծ աղան իսկոյն հայրիկին ոտքերուն փաթթուեցաւ և սկսաւ անվերջ պահանջներ ընել ու գանգատիլ մայրիկէն: Հայրիկը վեր առաւ տղան, դրաւ իշուն վրայ և այսպէս առաջացաւ բակին մէջ. մինչև չէնքին առջև:

— Մայրիկդ ո՞ւր է, տունը չէ՞ հարցուց ան, վար առնելով էչէն պզտիկ Լեւօնը (այս է մեծ տղուն անունը):

— Մայրիկս դեռ պառկեր էր, ըսաւ ան յոնքը կիտելով:

— Պառկեր է՞լ... մրմռաց ամուսինը բարկանալով, և սկսաւ քակել էշուն բեռը: Մենք լեռ-սար իյնանք, տանջուինք, չարչարուինք պատառ մը հացի համար, ան ալ իր քէֆին պէս թող պառկի ու պտտի, կմկմաց նա քիթին տակէն, ու դառնալով Լեւոնիկին. գնա՛, չո՛ւտ ձայն տուր:

— Ես արդէն շատոնց արթնցեր եմ, ձայնեց ետեւէն Տիկ. X... մեղամաղձոտ ժպիտ մը գոյացնելով իր դէմքին վրայ:

— Ես, դարձաւ Պ. Ք... իր տիկնոջ, քեզ ըսած էի որ այս առտու կանուխ պիտի վերադառնամ և միեւնոյն ատեն յանձնարարած՝ որ շատ կանուխէն պատրաստ ընես ամեն ինչ՝ հաց չինելու համար, ո՞ւր է դեռ օճախը չես վառեր:

— Զի կրցի կանուխ արթննալ, որովհետեւ անհանգիստ էի և ամբողջ գիշերը չի կրցի քնանալ, լուսարացին միայն մի քիչ աչքերս փակեր էի: Ու խոր հառաչ մը քաշեց Տիկ. X...:

— Նորէն միեւնոյն խօսքը, Աստուած իմ, ի՞նչ ունիս, ի՞նչպէս ալ ամեն ատեն կը ջանաս պատրուակով մը ծածկել յանցանքդ, ծո՛ւլութիւնդ: Բայց այդ ժիր ծամոցը շատ փտտեցաւ ալ, հոտելու աստիճան, գոնէ փոխեցէք սա քիչ մը: Տէ՛ր Աստուած, գուր տեղը չէ եղեր որ կըսեն «կարդացող աղջիկը տան եար չըլլար»:

— Խնդրեմ մի՛ խռովէք կնոջ մը լուռ տանջանքը...

— Ի՞նչ տանջանք, օ՞ճ, անա քեզի խօսք մ'ալ: Միթէ՞ ինձ պէս ամբողջ գիշերը տաժանակիր ճամբորդութիւն ըրիր, քու ամուսինդ ու պզտիկներդ կերակրելու հոգէն ու անհրաժեշտութենէն մղուած, թէ չէ ամբողջ գիշերը հերոսաբար լեռները պտտեցար անձնուէր լնկերներուդ հետ ազգային փրկութեան դատին համար... Թող կնիկ այլեւս, դուն ճանիլ չես, խելքդ գլուխդ ժողուէ և տունիդ տեղիդ հոգ տար:

— Տունիս տեղիս հոգ տանիմ... Ո՞ր տունիս, ո՞ր տեղիս, ի՞նչ սրտով, կոտորուած ու ջախջախուած սրտով: Ո՛չ, չըլլար, չեմ կրնար, սիրտս խորտակուած է ու երջանկութիւնս ինչ իսպառ խլուած... Ախ, երջանկութիւն, ո՞ւր ես, ինչո՞ւ ա՛յդքան շուտ խոյս տուիր ինչ...:

— Դուն երջանկութեան անընդունակ արարած մըն ես:

— Ե՛ս:

— Այո՛, դուն, որովհետեւ չես գիտեր վայելել աշխարհային հային բարիքները:

— «Ես չեմ գիտեր վայելել աշխարհային բարիքները», մրմռաց քթին տակէն Տիկ. X... և աչքերը արցունքով թրչուեցան... Այո՛, գիտեմ վայելել, թերեւս շատ մը ուրիշներէ շատ աւելի լաւ, սակայն ինձ չեն տար այդ վայելքները, հասկցա՞ր, ուրիշները չեն տար:

— Ապերա՛խտ, գոչեց ամուսինը ակռաները կճրտելով,

միթէ՞ կարող ես ուրանալ քեզ երջանիկ ընելու համար իմ
յանձն առած զոհողութիւններս :

Տիկ . X . . . լռեց :

— Բայց դու ինչո՞ւ պապանձեցար այս փեղ : Հա՛ , որով-
հետեւ փաստ չունեցար հերքելու ըսածներս , որոնք ճշմար-
տութենէն ալ քիչ մ'աւելին են :

— Դուք ոչինչ ըրած էք զիս երջանիկ ընելու համար ,
հեկեկաց Տիկ . X . . . և աչքին մէջ պատրաստ արցունքները
բիւրերէն վար կախուիլ սկսան :

— Ահա՛ , կնոջ ամենամեծ զէնքը , որով կ'ուզէ փոխա-
րինել ամեն երախտագիտութիւն : Բայց զարմանալի բան ,
դուք ձեր այդ ապերախտութեանը մէջ իսկ սիրելի ու հան-
դուրժելի էք : Ո՞վ գիտէ , թերեւս կնոջ ամենամեծ հմայքը ,
նոյն այդ բանին մէջ կը կայանայ :

— Ո՛չ , մի՛ նախատէք կիներ . . . :

— Եւ դուք մի՛ ուրանաք ձեր երախտագիտութիւնը :

Վայրկեան մը լռութիւնը միայն տիրեց երկուքին մէջ :

— Ի՞նչ երախտագիտութիւն , հարցուց Տիկ . X . . . գլուխը
վեր առնելով :

— Ահա դուք դարձեալ կ'ուրանաք :

— Ո՛չ , ես բան մը չեմ ուրանար : Եթէ վայրկեան մը
գիտնայի թէ երախտաւորուած էի ձեռնէ , միշտ հպարտու-
թեամբ պիտի խոստովանէի և ինքզինքս երջանիկ պիտի
զգայի , ընդհակառակը ես ինքս աւելի զոհաբերուած կը
զգամ ամուսնութեան այս սեղանին վրայ :

— Մի՛ ստէք անամօթօրէն :

— Ո՛չ , չեմ ստեր , միայն իրողութիւնը կ'ըսեմ :

— Ուրեմն՝ մոռցեր էք դուք ամեն ինչ , ես փճացեր եմ
միմիայն ձեզ երջանիկ ընելու համար :

— Ընդհակառակը . . . :

— Լաւ ուրեմն , մտիկ ըրէք : Դուք շատ լաւ կը յիշէք
թէ ես նախ քան իմ ամուսնութիւնը պատուաւոր դիրք մը
կը գրաւէի մեր քաղաքի վաճառականներուն մէջ : Ամէն

չըջանալներու մէջ ծանօթ դէմք մը դարձած էի և իմ պատ-
ուաւորութիւնը կասկած չէր վերցնէր : Ես միակ ծրագիր
մ'ունէի ամբողջ կեանքիս մէջ . — երջանիկ ըլսանիք մը
ռեկեմայ . . . :

Հոս Տիկ . X . . . ի ամուսինը խօսքը ընդհատեց , խորունկ
սիրտ մը քաշեց ու շարունակեց կրկին :

— Այդ մասին շատ խորհեցայ և ուսումնասիրեցի իմ
շուրջ գտնուած ընտանիքները , սրպէս զի անոնց փորձառա-
կան կեանքէն ես կարենայի օգտուիլ : Տեսայ թէ անոնց
100ին 90ը ապերջանիկ է . թէև դրսերեւոյթով փայլուն ,
բայց ներքնապէս քայքայուած ընտանիքներ շատ կան : Ար-
տաքնապէս սիրուն քօմքլիմաններով երջանկութեան պատ-
րանքը սուղ զոյգերու մէջ , ներքնապէս ապերջանկութեան
զանազան ձեւերու փախտանքներ կը կրէին իրենց սիրտերը :
Այս տխուր իրականութիւնը զիս սոսկացուց և եղաւ ժամա-
նակ , ուր ամուսնութեան գաղափարը դժոխքի մը պատկերը
կ'ուրուագծէր իմ առաջ : Բայց երբ խորը թափանցեցի անոնց
ապերջանկութեան , տեսայ թէ ընդհանրապէս կեանքի կա-
րիքներու չզոյլութենէն կամ նուազութենէն առաջացող երե-
ւոյթներ էին անոնք : Ապրուստի դժուարութիւնը , դրամի
նուազութիւնը կը ստեղծէին այդ չարիքները : Ուստի եզրա-
կացուցի թէ երջանիկ ընտանիք մը կազմել իմ ձեռքս էր ,
և թէ ինձ համար բացարձակապէս յիմարութիւն պիտի ըլ-
լար բոլորովին անպատրաստ ոտք կոխել ամուսնական կեանքի
սեմէն ներս : Շատ փառաւոր գտայ ու միանգամայն շատ ալ
ճշմարիտ իմ այս խորհրդածութիւնը , և անկէց յետոյ ինք-
զինքս նուիրեցի այդ ծրագրած իտէալիս իրականացման ,
որուն մէջ կ'երազէի գտնել կատարեալ երջանկութիւնը : Ինձ
յաջողուեցաւ իրականացնել իմ բոլոր առաջադրութիւնները :
Թէև քիչ մը ուշ , սակայն յաջողութիւնը կատարեալ էր ,
որովհետեւ ձեռքիս մէջ ահագին հարստութիւն մ'ունէի և
ես որոշեցի ամուսնանալ 55 տարեկանիս մէջ : Այժմ երջանիկ
ամուսնութեան չէնքին ատաղձները ամբողջութեամբ պատ-
րաստ են , կը խորհէի , կը մնար միայն զայն կառուցանել . . .

— Թըրըխ, Թըրըխ... դուռը զարնուեցաւ: Ամուսինը ընդհատեց իր խօսքը: Տիկ. X... ոտքի կանգնեցաւ և շտապեց դէպի դուռը:

Փոքրիկ տղայ մը նամակ մը յանձնելով Տիկ. X...ի,

— Պ. Ք...ն ղրկեց, ըսաւ:

Տիկ. X... առաւ նամակը, պահարանը խփոյն պատըռտեց, մէկ ակնարկով լսիեց անոր պարունակութիւնը և քիչ մը ուրախ տրամադրութիւնով լեցուած փութաց ամուսնոյն մօտ: Անոր մօայլուած դէմքը դիւթիչ սիրունութիւն մը ստացած էր, բայց մերթ ալ խորախորհուրդ մտածողութիւններու մէջ կ'ընկղմէր, նամակին պարունակութեան վրայ կը խորհէր և կ'ուզէր գուշակումներ ընել:

— Ո՞վ էր, հարցուց ամուսինը, անոր յանկարծական փոփոխութիւնը նշմարելով:

— Ո՛չ ոք, դրացիներէն մին եկած էր իմանալու որ փուռը ե՞րբ պիտի վառենք, ըսաւ Տիկ. X... արուեստական ժպիտ մը գոյացնելով իր դէմքին վրայ:

Այս ժպիտը շատ յանկուցիչ էր ամուսինին համար:

— Բայց դուք ուրախ վերադարձաք:

— Շա՛տ հետաքրքիր եմ իմանալ ձեր պատմութիւնը, վրայ բերաւ Տիկ. X..., ան իմ մէջ ուրախ տրամադրութիւն մը ստեղծեց: Խնդրեմ շարունակեցէք:

— Այո՛, պիտի շարունակեմ, բայց կը վախնամ որ ասկէց վերջ ըսելիքներս ձեր ականջին այնքան ակնորժ չ'նշեն:

— Այդ ոչի՛նչ, հերիք է որ ես իմանամ ձեր շինած ծրագրին էութիւնը և կեանքի ու բնտանիքի մասին ձեր ըմբռնումները: Թերեւս, ով գիտէ, նոյնինքն այդ բանին մէջ զսնեմ իմ սիրփանքը:

Տիկ. X... դարձեալ ընկղմեցաւ իր մտածումներուն մէջ: Հետզհետէ նամակին պարունակութիւնը իրեն համար հանելուկ մը կը դառնար:

Պ. Ք... անգամ մը հազաց, թաշկինակով քիթը սրբեց ու վերսկսաւ իր կեանքի պատմութեան:

— Ամէն բան իր կարգին էր: Խիղճս կատարեալ այսպէս հանդիստ էր և ներքին գոհունակութիւն մը կուգար ինձ ըսել թէ ժպտադէմ երջանկութիւնը ինձ կը սպասէր...: Տարօրինակ բան, ինչպէ՞ս կըլլայ որ իմ կանխազգացումներս զիս խաբեցին, մինչդեռ պէտք էր դրականութեամբ յայտնուէին: Ես իմացած եմ թէ կանխազգացումը մարդուն մէջ յայտնուող այն երեւոյթն է, որ ապագան կը գուշակէ:

— Կանխազգացումը, ըսաւ Տիկ. X... սթափելով, մեր ներքին դատողութեան ու տրամաբանութեան արդիւնքն է: Շատ մը բաներ մեր իմացականութիւնը կը դատէ ու կը տրամաբանէ, բայց մեր լեզուն չկրնար արտայայտել, ահա այս պարագային կը գոյանայ նախազգացումը, որ մեր հոգեկան կամ ներքին աշխարհի դատողութեան եզրակացութիւնն է, որ միմիայն զգացողական է: Ինչպէս արտայայտուած շատ մը տրամաբանական եզրակացութիւններ սխալ արդիւնքի մը կը յագնին, այնպէս ալ մեր կանխազգացումները շատ անգամ կը խաբեն զմեզ: Ահա այս կարգին կը պատկանի ձեր կանխազգացումն ալ: Շարունակեցէք:

— Այսպէս կարգը եկած էր ընտրութիւններու դժուարին գործին: Նախ ուղեցի ընել իմ ընտրութիւնը մեր հարուստ դրացիին աղջկանը վրայ, բայց չուտով հրաժարեցայ այդ գաղափարէն...

— Լաւ կ'ընէիք եթէ հրաժարէիք, ընդմիջեց Տիկ. X...:

— Ինչո՞ւ:

— Շարունակեցէք, յետոյ կ'ըսեմ:

— Որովհետեւ կը մտածէի թէ մարդկութեան դէմ ապերախտութիւն մը ըրած պիտի ըլլայի, երջանկութեան երկու ծորակներ միեւնոյն աւազանին մէջ հոսեցնելով: Չէ՞ մի որ ան առանձինն ու ես ալ առանձինն կրնայինք մէյմէկ զըրկեալներ բախտաւորեցնել:

Տիկ. X... հեզնոտ ժպիտ մը վառեց իր դէմքին վրայ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ դաւաճանէի մարդկայնութեան հանդէպ, շարունակեց Պ. Ք...: Բարի կամեցողութիւնը, ընդ-

հանուր բարօրութեան գաղափարը և թշուառները ուղղակի կամ անուղղակի կերպով երջանկացնելու բարի ձգտումը կը պարտաւորեցնէին զիս տարբեր կերպով գործել :

— Այսինքն ամուսնանալ աղքատ աղջկան մը հետ , կամ որ նոյնն է , ինձ հետ :

— Այո՛ , չէ՞ մի որ ատանկով անբախտ մը բախտաւորացուցած պիտի ըլլայի :

— Եւ դուք ինչէ՞ն գիտէիք թէ ես անբախտ էի :

— Այդ շատ պարզ ու բացայայտ է : Որովհետեւ ձեր ծնողքը հարուստ չէին և պիտի չկրնային քու փափաքներուդ գոհացում տալ :

— Միթէ՞ կը կարծէք թէ հարստութիւնը երջանկութեան աղբիւրն է :

— Անշուշտ :

— Միթէ՞ կը հաւատաք թէ միայն մէկ անբախտ մը , որպէս դուք կը սիրէք կոչել , բախտաւորացնելով՝ ընդհ. բարօրութեան նպաստած պիտի ըլլաք :

— Բանականօրէն : Որովհետեւ եթէ ամեն մարդ ինձ պէս ընէր , աշխարհի երեսին անբախտ կամ աղքատ չպիտի մնար :

— Ծափահարելի գիւտ... բացագանչեց Տիկ . X... և սկսաւ բարձր ձայնով խնդալ :

— Եւ սակայն ամեն մարդ այդպէս չի գործեր , շարունակեց ամուսինը , և դառն փորձառութիւնը եկաւ ցոյց տալ թէ անոնք իրաւունք ունէին այդպէս չգործելու :

— Որովհետեւ...

— Որովհետեւ ատանկով ո՛չ թէ անբախտը կը բախտաւորուի . այլ ընդհակառակը բախտաւորն ալ կ'անբախտանայ , ապացոյց՝ մեր կեանքը : Բայց նորէն գոհ եմ , որովհետեւ խիղճս հանգիստ է , որպէս իր ընկերային պարտականութիւնը կատարած մարդ :

— Ընկերային պարտականութիւններու և ընտանեկան անդորր ու երջանիկ կեանքի մասին ձեր ըմբռնումները սխալ են : Բայց թողունք առայժմ ատենք , յետոյ ի՞նչպէս կատարեցիք ձեր ընտրութիւնը :

— Յետոյ երբ ես յայտնեցի թէ չէի ուզեր մեր հարուստ դրացին աղջկանը հետ ամուսնանալ , առաջարկեցին զձեզ : Երբ ձեր անունը լսեցի , իսկոյն համակրանքի պէս բան մը գոյացաւ ներսս : Զեզ տեսեր էի արդէն քանի մը անգամներ դպրոցի ճամբուն վրայ : Համեստութեան , պարկեշտութեան , լրջութեան դիմային նշանները կատարեալ էին ձեր վրայ , բաց ատի . ի՞նչ մեղքս պահեմ , զիս հրապուրելու չափ ալ գեղեցիկ թուած էք...

Երկու հայեացքներ իրարու հանդիպեցան շեշտ ու երկուքին մէջն ալ ելեքտրական հոսանք մը անցաւ կարծես : Պ . Ք...ի նայուածքը աւելի սիրազեղ էր ու կարեկցութիւն հայցող . իսկ Տիկ . X...ի հայեացքը քիչ մը խորիստ ու ըմբոստ էր : Քանի մը վայրկեան մնացին այդպէս :

— Ըսին ինձ նաեւ թէ , շարունակեց , դուք աղքատի մը զաւակն էիք : Աւելի լաւ մտածեցի ես , ատով աւելի մօտիկցած պիտի ըլլամ իմ առաջադրութիւններուն : Յայտնեցին նաեւ թէ կը հետեւէիք ուսուցչական ասպարէզին : Այս բացատրութիւնները զիս աւելի խանդավառեցին , որովհետեւ այն ատեն շատ հաշտ աչքով կը նայէի բոլոր ուսումնականներուն վրայ և մասնաւոր համակրանքով մը կը վերաբերուէի անոնց հետ : Մեր վարժարանի ուսուցիչներէն Պ . Ք... իմ մտերիմ բարեկամս էր , շատ չնորձքով ու ուսեալ տղայ մը...

Տիկ . X... Պ . Ք...ի անունը լսելուն պէս ցնցուեցաւ և ամբողջ մարմնովը սարսուռ մը զգաց . բայց ամուսինը իր անցեալ կեանքի քաղցր յիշատակներուն մէջ խորապէս թաղուած ըլլալով՝ չըզգաց զայդ :

— Անոր հետ մշակած իմ յարաբերութիւններս էին որ ծնցուցած էին իմ մէջ այդ համակրանքը : Ան էր որ հաշտեցուց ինձ ուսման , գիտութեան ու զարգացումի գաղափարներուն հետ : Միշտ կուգար ու կը տեսնուէինք , ամէն բանի մասին խորհուրդ կը հարցնէի իրեն...

— Ինձ հետ ամուսնանալու մասին խորհուրդ չհարցուցիք , ընդմիջեց Տիկ . X...

— Ինչպէ՞ս չէ, հարցուցի, բայց որոշ բան մը չըսաւ, միայն թէ ձեր մասին շատ գովեստով խօսեցաւ։ Այսօրուան պէս կը յիշեմ իր վերջին խօսքերը։ «Օր. X... , ըսաւ, դարգացած մէկն է և իրեն գաղափարակից ամուսինի մը պէտք ունի»։ Ալ անկէց յետոյ զինք չտեսայ։ Կարծեմ մինչև վերջին տարին ուսուցիչ մնաց, բայց կ'իմանամ թէ այս տարի այդ գործն ալ թողուցած է։

Տիկ. X... իր վրդովմունքը և արտասուքը ծածկելու համար երեսը ձեռքերուն մէջ առաւ ու ատեն մը այդպէս մնաց։

— Ո՞ւր մնացած էինք։ Հա՛, շարունակեց ան, ես ալ արդէն բաւական մը դպրոցի երես տեսած էի և դարգացումն տեղն էր, իմ վաճառականական հաշիւներս ես ինքս կը բռնէի, նամակները իմ ձեռքով կը գրէի։ Իսկ եթէ ամուսինս, չնորհիւ իր ապրած միջավայրին, քիչ մ'աւելի դարգացած ըլլար, ի՞նչ աղէկ, կը մտածէի, մեր զաւակներն ալ ասկէ լաւագոյն յատկութիւններ կը ժառանգեն և լաւ կը դաստիարակուին։ Բնաւ արգելք չեմ հանդիսանար անոր նոյնիսկ գրական ու հասարակական գործունէութիւններուն և մինչև իսկ նիւթապէս կ'օժանդակեմ, կ'ըսէի ինքնիրեն։ Փառասիրութիւնը իմ մէջս ալ տեղ բռնած էր, ո՛րքան հպարտ չպիտի զգայի ինքզինքս, երբ ատանկ գեղեցիկ յատկութիւններով օժտուած կ'ին մ'ունենայի։ Չեր մասին եղած այս յայտնութիւններէն և ոչ մին խրաչեցուց զիս, որովհետեւ իմ վնասած յատկութիւններս էին ատոնք և զիս ալ աւելի համակրանքով ու յարգանքով կը լեցնէին դէպի ձեզ, Բայց ամենավերջին դիտողութիւնը որ ըրին ձեր մասին, զիս բաւական կնճռոտ դրութեան մէջ դրաւ։

Հոս Տիկ. X... ի ամուսինը երկար հառաչ մ'արձակեց, ձախ արմուկը ծունգին դրած և գլուխն ալ ձախ ձեռքին մէջ առած քանի մը վայրկեան մտածումներու մէջ թաղուեցաւ։

Տիկ. X... բնաւ չէր խօսեր. գիտէր թէ ինչու մասին պիտի ըլլար ամուսինին խօսքը։

Լուռութիւնը ընդմիջուեցաւ տղաքներու լպոռչտութեամբ։

Ամենէն փոքրը Միհրան, որ հազիւ $1\frac{1}{2}$ տարու կար, թեթեւ կոտ քայլերով եկաւ վախի ճիշով մը մօրը վիզը փաթթուեցաւ։ Աղջիկը՝ Ատրինէն, որ 6 տարեկան էր, կը ճչար իր հասակակից եղբօր՝ Լեւոնի հարուածներուն ու տանջանքներուն տակ, փողոցի դրան մօտ։ Մայրը վաղեց իսկոյն, Լեւոն արդէն խոյս տուած էր։ Ատրինէն վեր առաւ, սրբեց աչքերը, լուաց երեսը և մազերը շտկելով ձեռքէն բռնեց ու հայրիկին մօտ տարաւ։

— Այս անգամ հայրիկը լաւ պատիժ մը պիտի տայ Լեւոնին, ըսաւ Տիկ. X... Ատրինէն գգուելով։

— Հա՛, աղջիկս, ես այն տղուն լաւ դաս մը պիտի տամ այս անգամ, ըսաւ հայրիկը ուշքի գալով։ Անանկ չէ՞ թօմսուլ Միհրանս, ու համրոյր մը դրօշմեց անոր այտերուն։ Օ՛հ, գացէք սա պարտէզին մէջ քոյրիկիդ հետ խաղացէք, տեսէ՛ք, հոն ի՞նչ աղուոր արեւ կայ, ծաղիկներ կան։ Հիմա կուգայ ան չար Լեւոնը, տե՛ս ի՞նչ պիտի ընեմ անոր։

Երկու պզտիկները ձեռք ձեռքի բռնած՝ ուրախ ճըլուր-լիւններով առաջացան պարտէզ։

Արեւը երկնակամարին վրայ իր շրջանի կէսին մօտեցեր էր։ Դուռը ճըռուց և ձերմակ շալով տարեց կին մը ներս մտաւ։ Տիկ. X... ի մայրիկն էր, որ իր աղջկանը հրաւերին վրայ եկեր էր օգնելու անոր տնական գործերուն։ Ամուսինը ոտքի կանգնեցաւ ամփոփուեցաւ ու անգամ մը իր չուրջը նայեցաւ և տեսաւ որ օրը արդէն կիսուեր էր։

— Ժամանակը շատ անցեր է, պէտք է անմիջապէս գործի սկսիք։ Հացը թող չուշանայ։ Մայրիկ, դարձաւ ամուսինը իր զոքանչին, դուռն պէտք է ամէն բան կարգադրես, ան իր գլխուն տէրը չէ, չգիտեմ մինչև ե՞րբ այդպէս պիտի մնայ. Աստուած ինձ ողորմի։

— Ո՛րդի, դուռն հէջ դասէվէթ մաներ, պիւթիւնը կ'ա-նենք պիւթիւնը. հոգիս քի օխճ է, ծեղի գէֆիլ չեմ թողու։

էն ճահիլ է, աղաս, ճահիլ, էլ պէթ տէ օր մը խելքը կլոխը կուգայ: Եւ դառնալով իր աղջկան: Աղջիկ, ինչու ես նըստեր, է՛լ օճախը վառէ, ես ալ ալուրը մաղեմ:

— Ես պիտի գնամ շուկայ, իրիկունը միայն կը վերադառնամ: Մինչև այդ ատեն պէտք է ամէն բան վերջացած ըլլայ, ըսաւ ամուսինը և մեկնեցաւ:

Տիկ. X... իր ամուսնոյն մեկնելէն յետոյ սենեակ մտաւ, հոն առանձին էր, ձեռքը գրպանը խօթեց և երկու թուղթ մէկանց հանեց: Մէկը այդ առտու Պ. Ք... էն ստացածն էր, իսկ միւսը... Անմիջապէս յիշեց նախորդ իրիկուան անցքը, բացաւ առտուան ստացած նամակը և անգամ մ'ալ կարդաց բարձր ձայնով:—

«Սիրելիս,

Երէկ գիշերուան իմ քիչ մը խենթ արարքիս համար ձեր ներողամտութիւնը կը խնդրեմ: Թէև վայրկեանապէս վախացած, բայց յուսամ քիչ յետոյ հանդարտած էք, երբ կարդացած էք իմ երկտողը: Ի՛նչ ընեմ, ա՛յնքան յուզումներէ վերջ երբ մեր տառապանքին վերջ դնող գիւտը յղացայ ու գեցի իմացնել նաև ձեզ թէ ելքի ճամբան գտնուած էր: Հաստատ գիտէի թէ դուք եւս ինձ նման, կը տանջուէիք՝ ձեզ այդ տանջանքէն վայրկեան մը առաջ ազատելու դադարին էր որ ինձ այդ կերպ գործել տուաւ:

Այո՛, ես խօսք մ'իսկ չփոխանակեցի ձեզ հետ: Բայց ի՛նչ ընեմ, սիրելիս, իմ գրութիւնս իսկ անտանելի էր այդ վայրկեանին, հազիւ թէ կարողացայ այդքան ընել, չէի ուզեր նկատուել ու է մէկէն: Ապուշները... արդէն մեր վրայ չարախօսելու նիւթ կը փնտռեն: Անոնք ի՛նչ գիտեն թէ ի՛նչ է անկեղծ սէրը, անասնական զգացումներէ բարձր:

Սպասեցէք իմ յաջորդ նամակիս, հոն պիտի բացատրեմ մանրամասնաբար ամեն ինչ: Առայժմ պէտք է որ հանդարտիք ու զբաղիք ձեր տան գործերով: Սիրեցէ՛ք ձեր ամուսինը: Մեղճը... արդէն ինքն ալ կը տանջուի: Միթէ՛ ան է յանցաւորը...»

Ա՛խ, ի՛նչ անուշ հնչեցին երգին վերջին թրթռումները այդ համատարած լուսթեան մէջ...»

Բոյդ

Ք...

Տիկ. X... վերջին տողերը կարդացած ատեն չկրցաւ զսպել իր լացը ու հեկեկալով բազմոյցին վրայ ինկաւ: Երկա՛ր չաց եղաւ ան: Յետոյ վեր առաւ գլուխը և կրկնեց. — «Մեր տառապանքին վերջ առող ելքի ճամբան գտնուած է...» Սիրեցէ՛ք ձեր ամուսինը...: Ի՛նչ հակասական բաներ, ի՛նչ ըսել կ'ուզէ ան:

— Աղջիկ X... դուրս չգա՛ս, ի՛նչ գործ ունիս ներսը, հացը ուշ մնաց քայ, հայտէ՛, ձայնեց պառաւը դուրսէն,

— Հա՛, մայրի՛կ, կուգամ հիմա:

Պառաւը արդէն օճախը վառեր, ջուրը տաքցուցեր, ալիւրը մաղեր՝ ամեն բան պատրաստուել էր, կը մնար միայն հացը չաղուելը, որ իր կարողութենէն վեր բան մը ըլլալուն կը ձայնէր աղջկան որ դուրս գար հացը չաղուելու:

Տիկ. X... դուրս ելաւ, աչքերը լալէն բաւական կարմրած և ուռած էին, պառաւը շնչմարեց զայդ, անցաւ տաշաին գլուխը և սկսաւ հացը թխել:

Աշխատութիւնը վերջացած էր: Տիկ. X... ձեռքերը լուաց և մայրիկին դառնալով.

— Մայրի՛կ, մինչև հացին գալը (տեղական բարբառ որ կը նշանակէ խմորին թթուելը) ես քիչ մը պիտի քնանամ, գիշերը բնաւ չկրցի քնանալ, գլուխս շատ ծանր է և ժամաւ նակ ալ չունիմ, կ'ուզեմ քիչ մը հանգիստ առնել:

— Հայ օղուլ, ի՛նչ է քու գորգ, ատ ի՛նչ ես եղեր ատի, մէյմը հայրին էօնը անցիր տէ քիսվէթիթ նայէ, մեղք ես օղուլ մեղք, շատ ախշիւնմիշ անելով պան չիլլար, ա՛լ քիչ մը խելքդ կլոխդ ժողուէ: Տե՛ս, հէրիֆիդ ալ մեղք է, փէօմ փէօրիւշան եղաւ քեզի համար: Տունդ տեղդ ալ քեզի նայի կայ, ես այսօրուան վաղուան մէկն եմ, ինձի ումուտ մ'անիր ալ օղուլ, յուսող Ասու վրայ դիր. ան է, օղուլ, մեր ամենքուն հարիկը, ան զօրաւոր է, ամենակարող է, ա՛խ Յիսուս Քրիստոս հայրիկս ես, քու զօրութեանդ զուրպան ըննամ...: Ըմմա պարապ տեղը չէ եղեր քի կ'ըսէին «կարդացող աղջկան սօնը աղէկ չըլլար»: Ա՛խ, աս փորձանքը ես իմ ձեռքովս պերի կլխուս:

— Հերիք է մայրիկ, ես ուրախ եմ որ զիս կարգացող ըրած ես, իմ երջանկութիւնս արդէն ասոր մէջն է:

— Հայ օղուլ...

— Հերիք է քրի, մայրիկ:

Տիկ. X... ուղղունցաւ դէպի սենեակ, իսկ պառաւը մնաց դուրսը իր գործերուն հետ:

Պարզ ու ջերմ օր մըն էր: Միջօրէին տաքը աւելի զգալի դարձած էր գործաւորներուն համար: Տիկ. X... ի տան մէջ ամեն բան լուռ էր, միայն պառաւ մայրիկը կ'երեւար բակին մէջ, գործի վրայ և կը լսուէր ճարճատիւնը փռան մէջ վառող փայտին, որուն արձակած ծուխի գուլաները կը բարձրանային տանիքէն վեր: Հարեւան տան կիներ, երկու զաւակներով այրի մը, մանուշակ կը դործէր, իր միակ ապրուստի ճամբան ատ էր: Ի՞նչ ապրուստ սակայն, խեղճ ու կրակ բան, չմեռնելու չափ կրնային ապրիլ միայն: Այրին, երբոր իր հարեւանի տան ծխնելոյզէն բարձրացող ծուխը տեսաւ, ուրախացաւ, որովհետեւ իր մրջնորդ մոմիկը էր և ինք կրակ չունէր մոմիկ-փայտը տաքցնելու համար: Դուրս ելաւ ճեղկեահին հորէն, մոմին-փայտը առաւ և դիմեց դէպի X... նոց տունը:

— Պարիթկուն, քա՛, խաթո՛ւն, պէրէքէթլիւ ըննայ, հա՛ց կանիք կայ:

— Ի՞նչ անհնք օղուլ, չօճուխներուն հաց պէտք է ուտեն օր մեծնան:

— Հա՛, խաթուն հա՛, հաց պէտք է, հացսուղ ո՞վ է եաշամիշ եղիր օր մենք պիտոր ընենք, լաքին մեղպէսները ղօլայութիւնով չեն կտնար հացը... տավշան է, մենք թաղու, զօռ հասնինք կայ, զօռ...: Էրնէկ ծեղի, ճէյրանի պէս փեսայ ունիք, իշ կ'անէ կ'անէ հացը ճարէ կայ կինէ...: Է՛յ, ի՞նչ պիտոր ըսես, զատերն է եղեր խաթուն, ասպէս ըննալիք չէր ըմմա եղաւ, ֆէլէկը ո՞վ է խնայուցեր մինչ ու սօնը օր ծեղ ալ ուրախացունէր:

Եւ սկսաւ տաքցնել մոմին-փայտը:

— Տօղրու է ըսածդ, օղուլ, ֆէլէկի պանին խելք չի հասնիր, ո՛ւֆ, ֆէլէկ...:

Սկսաւ հառաչել պառաւը:

— Հոգ մ'անիր, խաթո՛ւն, աս ալ կ'անցնի, աշխարհի պաները կէլիւր կէշէր ին: Կինէ տուք շատ ողորմելի էք, չա՛տ: Ա՛խ, ինչ թող անէ հիմա զավալլու կինիկը, չորս հատ օղուխ չօճուխով:

— Ո՞վ աղջիկ:

— Զիմացա՞ր, խաթուն. Լուսիկին էրիկը մեռեր է աս օր:

— Վը՛յ... ի՞նչ կըսէ աղջիկ...:

— Հիմա ժամկոցը մեր դուռնին էռչեւէն անցաւ, անկէ խապար առի:

— Հայ օղուլ, մեղք է եղեր չորս հատ օղուխ չօճուխովը:

Քիչ մ'ալ խօսեցան երկու զաւառացի մայրեր այդ ընտանիքի դժբախտութեան մասին, փռան առջև կանգնած, ցաւակցութիւններ յայտնեցին և խօսքը դարձուցին մի ուրիշ հարցի վրայ:

— Հա՛յ օղուլ, իշ կըննայ քի, կտոր մը հացս ձգէիր, ախճիկս վախիթ չունի, պառկեր է, հէլպէթ տէ օր մը մենք ալ կեզի խըզըր կը հասնինք:

— Զգեմ, խաթուն ձգեմ, իշ կ'ըննայ քի, ծեռքիս մը կը փակի, և ձեռքի մոմին-փայտը վար դնելով սկսաւ պատրաստուիլ:

Պիտէն (չօթ) ձգեցին, յետոյ փուռին կրակը արծարծելու համար քանի մը չոր փայտ եւս նետեցին, որպէս զի ձգէին նաև սօմրնները (նկանակ): Պառաւը երեք հատ պիտէ տուաւ դրացիին կնոջ, որ իր պզտիկներուն տանէր, հատ մ'ալ կտրեց որ երկուքը ուտեն: Հարեւանի կիներ այս առիթէն օգուտ քաղելով սկսաւ հարց ու փորձ անել թէ ինչո՞ւ աղջիկը միշտ այդպէս տրտում ու տխուր էր, թէ քաղաքին մէջ չշուկ մը կը շրջէր իր աղջկանը մասին, լաւ բաներ չէին ըսեր, մինչև իսկ գործը չափազանցութեան կը տանէին ըսե-

լով թէ X...ը իր ամուսինը չէր սիրեր, թէ ա՛ն Պ. Ք...ի հետ յարաբերութեան մէջ էր: Հարեւանի կինը քիչ մ'աւելի ոգեւորուելով և կշիռ մը տալով իր խօսքերուն սկսաւ պատմել անոր թէ ինչպէս նոյնիսկ ինքը աչքովը տեսեր էր Պ. Ք...ի հոն մտնելը, ամուսինին բացակայութեան ատեն, և յետոյ կարեկցութիւն մը ցոյց տալով պառաւ կնոջ վրայ ըսաւ.

— Այ, խաթուն, էս օր ասոնք կ'ըսեմ, քու խայրըդ ուղենալուս համար է: Հիմա աշխարհքս փոխուած է, ամեն պանի մէջ իշկիլ կ'անեն կայ: Ախճիկդ հարս եղած մէկն է, տուն տեղ ունի, հեղիթ ունի, օլուխ-չօճուխ ունի, հալէ կարդացող ալ է, ալ ի՛նչ պան ունի ատ ճանիլին հետ: Էս ծեղի շատ աղէկ կը ճանչնամ, իրա՛ւ, ֆուխարէ էք ըմմա ծեր նամուսը ճանցցող մարդիկ էք, ինչուան օրս ծեր վրայօք կէշ պան մը իմացած չեմ, ծեր հալովը-չուլովը ապրող մարդիկներ էք, ըմմա իշպէս եղեր է նէ աս ախճիկը կեղի չէ ելեր, ասի ծեր նամուսը մէկ փարայի արաւ, հալէն էրկանը օլան վարիտէթն ալ, անոր երեսէն կորաւ, զավալու մարդը փէրիւշան եղաւ, փէրիւշան... կինէ ասըլ զատէ մարդ է եղեր քի ախճիկանդ կէշութին չըրաւ, անոր տեղ պաշխա մը ըննար նէ ինչե՛ր կ'անէր: Քա՛, խաթուն, ատի քու ախճիկդ է, արւի քիչ մը նասիաթ տուր օր ալ վազ կայ, տղանին տեղին նայի, մեղք է նամուսիդ...:

Պառաւը երկիւղածութեամբ մինչև վերջը մտիկ ըրաւ դրացիին խօսքերը: Վերջին խօսքերը ա՛յնքան ծանր ազդած էին անոր մաշուած սրտին վրայ որ, իր փոսացած աչքերէն սկսան լուռ արցունքներ քամուիլ: Չի կրցաւ խօսք մ'իսկ գտնել պատասխանելու համար: Եւ դրացին տեսնելով որ պառաւ կնոջ վրայ շատ ծանր ազդեր էին իր յայտնութիւնները, զղջաց և ինքնիրեն նկատեց որ պետք չէր բան մը յայտնել պառաւին իր աղջկանը մասին դուրսը եղած խօսւրտութիւններու նկատմամբ, եւ այլեւս ինքն ալ բան մը չի խօսեցաւ:

Հարեւանի կինը իր գործը վերջացնելէ վերջ մոմին-փայտը առաւ ու մեկնեցաւ՝ պառաւին շնորհակալիքները լսելէ յետոյ, իսկ պառաւն ալ վե՛ր, աղջկանը քով ելաւ, զայն լաւ մը յանդիմանելու և խրատելու համար:

Դ.

Օրը տարածամելու մօտ էր: Արեւը՝ միայն բարձր տանիքներու և լեռներու կատարներուն վրայ սփռած էր իր երկինամուտի կարմիր ճառագայթները, զորոնք քիչ յետո՛ւ ամփոփելով իր ծոցին մէջ պիտի անհետանար լեռներու ետին: Ծուկայի պողոտան անգամ մ'ալ կը կրէր իր վրայ բազմութիւնը օրուան աշխատութենէն յոգնող մարդոց, որոնք կը շտապէին տուն հասնիլ, ընտանեկան քնքուշիկ գիրկին մէջ ուշուելու իրենց հանգիստը: Այդ անցորդներէն ոմանք, շեղելով իրենց ճամբէն, պողոտային երկու կողմերուն վրայ գտնուող բաց դռներէ ներս կը մտնէին, ոմանք ալ այդ դռներու երկու կողմերը գտնուող աթոռներուն վրայ կը նստէին մի քիչ հանգիստ առնելու և մանաւանդ օրուան անցուղարձերուն վրայ խօսելու համար:

Այդ սրճարաններէն մէկուն դռնէն ներս մտաւ, երկայնահասակ թխաղէմ մարդ մը: Դանդաղ քայլերով ու յոգնատանջ երեւոյթով առաջացաւ և առանձին անկիւն մը աթոռի վրայ նստաւ: Անոր դէմքը մոռայլուած էր, միտքը տանջող խորհուրդներ կ'ալեկոծէին զինքը: Նստաւ ու սկսաւ մտածել, ոչ ոքի հետ կը կամենար խօսիլ նա, միշտ կը ցանկար որ զինք հանգիստ թողէին իր խորհուրդներուն հետ: Հարցումներուն կամ բնաւ չէր պատասխաներ, կամ շատ կարճ պատասխաններ կուտար: Նա ոչ ոքով կը հետաքրքրուէր, բայց ամէնքը կը հետաքրքրուէին իրմով, անիկա վերջերս ուշադրաւ դէմք մը դարձած էր Մ... քաղաքի հասարակութեան համար: Չայն տեսնողը երեք դիմագիծներ մէկանց կը պատկերացնէր իր մտքին մէջ, Պ. Ք...ը, Տիկ. X...ը և

ասոր ամուսինը : Քանի մը փափառներ կ'ընէին անոր նկատմամբ և խօսքը կը դարձնէին տարբեր նիւթի վրայ :

Սրճարանը հինգ-տասը վայրկեանի մէջ խընձախընձ լեցուեցաւ : Իրար անցած , խառնիճաղանձ խօսակցութիւնները , կըլըլոցներու ֆըրըրտութիւնը , խաղի պոռչտութիւնը , անվերջ սիկարներու գուլա գուլա բարձրացող ծուխերը , ստեղծած էին տափակ , ճնշող , անհանդուրժելիօրէն ծանրացած մթնոլորտ մը , որուն մէջ միմիայն այդ կեանքին վարժուողներ կրնան ապրիլ :

Յանկարծ ամենքին ուշադրութիւնը դարձաւ սրճարանէն ներս մանող մարդու մը վրայ : Այս վերջինը միջնասակ , գրաւիչ դէմքով , հմայիչ աչքերով , բարեձև կազմուածքով 30ի մօտ երիտասարդ մըն էր : Վայելուչ արտաքինէն դժուար էր գուշակելը թէ , քաղաքի ինտելիգէնտ դասակարգին պատկանող երիտասարդներէն էր : Նա սովորական բարեւը տալով անցաւ բազմութեան մէջէն : Բոլոր աչքերը իրեն հետեւեցան : Բայց նա առանց ուշադրութիւն դարձնելու իր շուրջ ստեղծուած հետաքրքրութեան , մօտեցաւ սրճարանին անկիւնը նստող առանձին մարդուն և յարկալիբ բարեւ մը տալէ յետոյ անոր մօտ նստաւ :

Պ . Ք . . . ն էր , որ Տիկ . X . . . ի ամուսինին քով կը նստէր : Տիկ . X . . . ի ամուսինը սթափեցաւ և տեսաւ իր քովը նստած հին բարեկամ մը , Պ . Ք . . . , որուն հետ եօթը երկար տարիներէ ի վեր բնաւ տեսնուած չունէր : Այդ դէմքը անոր սրտին մէջ թէ՛ ուրախութիւն և թէ՛ զայրութիւն արթնցուց : Տարօրինակ ցնցում մը ունեցաւ նա և քիչ մնաց որ անոր երեսն ի վեր պոռար .

— Կորսուէ՛ , անպատկառ . . . :

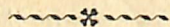
Բայց խելոյն զսպեց ինքզինքը , որո՞ւմարհոտ ու վրիժառու նայուածք մը ուղղելով իր հին բարեկամին ելլել մեկնելու վրայ էր . երբ Պ . Ք . . . սկսաւ իր գրաւիչ լեզուով խօսիլ անոր հետ : Տիկ . X . . . ի ամուսինը այլևս չկրցաւ բաժնուիլ անորմէ , իր խօսքերը անուշ ու հանգստացնող էին :

Սրճարանի պահ մը ալեկոծ վիճակ մը ստացաւ , իրարանցումը , բերաններէ թռչող անկապ նախադասութիւնները , մոլեռանդ ամբոխին գազան-զայրոյթը կը գրգռէին : Աւելի յանդուգներ կային ասոնց մէջ , որոնք վիրաւորուած զգալով իրենց բարեպաշտ զգացումները , այս վրան բաց անբարոյականութեան համար , կը համարձակէին մէկ վայրկեանի մէջ նետուիլ այդ սրիկային վրայ , նախատել զայն ու օձիքէն բռնելով դուրս նետել սրճարանէն : Ա՛խ , ագէտ խուժանին տրամաբանութիւնը , մոլեռանդ ամբոխին արարքը . . . ո՛չ չափ կը ճանչնայ , ո՛չ սահման և ո՛չ ալ գիտէ իրերու խորը թափանցել :

Բայց վայրկեան մը վերջ , առանց անախորժ հետեւանքի , սրճարանի ամբոխը հանդարտեցաւ , քանի մըներ զայրացկոտ մրմուռներով կրկին սկսան շարունակել իրենց խաղը :

Պ . Ք . . . կը խօսէր . շարունակ կը խօսէր , կամաց կը խօսէր , փափառքով կը խօսէր , ի՛նչ կը խօսէր , ոչ ոք կը հասկընար անոր խօսածը , միայն թէ տարօրինակ փոփոխութիւն մը կը նշմարուէր Տիկ . X . . . ի ամուսնոյն դիմագծին վրայ : Քիչ առաջուան մօայլուած դէմքին վրայ կամաց կամաց ժպիտներ կը գոյանային , իր տուայտող հոգիին մէջ գոհունակութեան և երջանիկ կեանքի նշոյլները կը ստեղծուէին , սեւցնող , մահացու կասկածները կը փարատէին : Ան կը լսէր ախորժով իր հին ուսուցիչ-բարեկամին խելացի խօսքերը , կը փափաքէր որ մըշտ խօսէր , շարունակ խօսէր , քանի որ իր ցաւին դարմանը անոր խօսքերուն մէջ կը գտնէր : Խօսակցութիւնը տեւեց ամբողջ ժամ մը : Սրճարանի հետաքրքիր ամբոխը կամաց կամաց ցրուած էր : Մութը պիտի սկսէր իր թեւերը տարածել : Երկու հին բարեկամներ ոտքի կանգնեցան , Պ . Ք . . . թօթուեց իր բարեկամին ձեռքը ու մեկնեցաւ : Դուրսը հետաքրքիր բազմութիւն մը հաւաքուած կը կարդար հետեւեալ յայտարարութիւնը .

ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԲԵՄ

Այս երեկոյ ժամը 1^{1/2} ին դպրոցի սրահին մեջ պիտի բանախօսե
լնկ. Վասակունի

Պ. Ն. Ի. Թ.

ՍՅՅԻԱԼ-ՏԵՄՕԿՐԱՏԻԱՆ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Մօտեցաւ Պ. Ք... կարգաց ու անցաւ : Ժողովուրդն
ալ ցրուեցաւ : Տիկ. X... ի ամուսինը, իր հոգիին մէջ տեղի
ունեցող տարօրինակ փոփոխութեան վրայ զարմացած, կը
խորհէր թէ ինչո՞ւ տարիներ չարունակ տանջուէր էր պարագ
տեղը, ինչո՞ւ միշտ արհամարհե՞ր ու խոյս տուէր էր Պ.
Ք... էն, որ միշտ իր բարեկամը մնացած էր և շարունակ
բարի ցանկութեամբ մը լեցուած էր իր հանդէպ, ինչո՞ւ խելք
չէր ըրեր որ տարիներ առաջ տեսնուելով Պ. Ք... ի հետ
անտեղի կասկածներ չսնուցանէր իր մէջ : Տիկ. X... ի ամու
սինը վերադարձաւ տուն ուրախ արամադրութեամբ լեցուած :

Իրիկունը ժամանակէն չատ առաջ երկսեռ բազմութիւն
մը խռնուած էր դպրոցի սրահին մէջ, կը սպասէին բանախօ
սին : Հոն էին Պ. Ք... և Տիկ. X... ի ամուսինը, քով
քովի նստած : Տիկ. X... չէր եկած, նա ընդհանրապէս
փակուած կը մնար տան մէջ : Եւ ահա բուն ծափահարու
թիւններու մէջ երեւցաւ բանախօսը, որ բեմ բարձրացաւ :
Ընկերը մէկուկէս ժամ տեւող երկար բանախօսութեամբ մը
պարզեց ընտանեկան կեանքի ներկայ դրութիւնը և Սօցիալ
Տէմոկրատիայի հայեացքը անոր հանդէպ : Ժողովուրդը մեկ
նեցաւ նոր գիտութեան մասին բաւական պաշարներ ամրա
րած : Պ. Ք... մօտեցաւ բանախօսին, շնորհակալութիւն
յայտնեց ու մեկնեցաւ անոր հետ, առանձինն տեսնուելու
համար :

ԸՆԿԵՐ ՎԱՍԱԿՈՒՆԻ

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂՐԿԵԱՆ

Ե.

Յաջորդ առատուն կանուխ արթնցաւ Պ. Ք...: Պառաւ-
մայրիկը դեռ կը քնանար: Նա ուրախ էր, շատ ուրախ:
Պուրս նայեցաւ պատուհանէն, կապտորակ երկինքը, լուսոյ
կայծկլտուքներու տակ կը ծփար, թռչունները ճախրանքներ
կ'ընէին առաւօտեան զով օդին մէջ: Ծիծեռնակները արագ
շրջաններ կը բոլորէին տանիքին շուրջ, իրենց առաւօտեան
պարն էր որ կը խաղային, իրարու ետեւէ կը սուրային, կը
ջանային գիրար բռնել կամ գլել անցնիլ: Իրենց տանիքին
վրայ բոյն դնող Սարեակին ձայնը աւելի զգլխի էր: Նայե-
ցաւ բնութեան այս սիրուն տեսարանին ու հիացաւ: Եօթը
տարիներէ ի վեր երբեք ուշադրութիւն չէր դարձուցած,
երբեք բնութիւն ու երկինքը այսքան գեղեցիկ չէր թուած
իրեն: Անզուսպ փափաք մը զգաց չրջագայութեան ելլելով
աղատ բնութիւնը վայելելու, բայց իսկոյն յիշեց թէ նամակ
մ'ունէր գրելու Տիկ. X... ի և երկու ժամ յետոյ Ընկ.
Վասակունիի հետ տեսնուելու համար ժամագրութիւն բրած:
Միմիայն այսօրը ունէր իր բոլոր գործերը կարգադրելու հա-
մար, վաղը արդէն մեկնած պիտի ըլլար իր ծննդավայրէն:
Նա գինտորագրուած ըլլալով Սօցիալ-Տէմօկրատ Հնչակեան
Կուսակցութեան, խոտաղեր էր անձնուիրաբար ծառայել
անոր: Իր միակ միջոցարութիւնը այս բանին մէջ գտած էր,
ինչո՞ւ իր կեանքը անպէտ գոյութիւն մը դարձնէր, քանի որ
կրնար բանի մը օգտակար դառնալ: Նա համոզուած ըլլալով
թէ Հնչակեան Կուսակցութիւնը միշտ պայքար կը մղէ ըն-
տանեկան ներկայ կարգ ու սարքերուն դէմ, որոնք թշուա-
ռութեան ծնուցիչ արմատներն են, ուզած էր ինքզինք դնել
ուղղակի այդ պայքարին մէջ, միթէ՞ ինքն ալ ընտանեկան
այդ կարգ ու սարքերուն դէմ չէր, միթէ՞ իր եօթը տարուան
անտանելի կեանքը, թշուառութիւնը այդ անարդար կար-
գերէն ծագում առած չէին: Ան ընտանեկան անիմաստ սովո-

րութեան մը ճշմարիտ զոհն էր, ուստի և պէտք էր դառ-
նար ամենէն աւելի այդ նախապաշարումներուն, անպաշտ
մոլեռանդութիւններուն, կեղծ համեստութիւններուն ու
թագնուած անբարոյականութիւններուն դէմ կռուողը: Նա
դարձաւ Սօցիալ-Տէմօկրատ, որովհետեւ ամբողջ աշխարհի
երջանկութիւնը տեսաւ անոր դաւանած վարդապետութեան
մէջ: Ընկ. Վասակունիի բանախօսութիւնները շատ բան սոր-
վեցուցեր էին իրեն, նա մանաւանդ ընտանեկան դրութեան
նկատմամբ և ջերմ հաւատացեալ մը դարձած էր, որ ընտա-
նիքը իր ներկայ խայտառակ դրութենէն հանելով իր սրբու-
թեան մէջ դնող միմիայն Սօցիալ-Տէմօկրատիան պիտի ըլլար:
Ներս՝ իր աշխատանոցը ուղղուեցաւ ուրախ տրամադրու-
թեամբ լեցուած: Նստաւ իր գրասեղանին առջև և հետեւ-
եալը խմբագրեց Տիկ. X... ի:

«Մ

Տիկ. X... ին

Այս անգամ զիս բոլորովին փոխուած պիտի գտնէ: Շար-
ժառիքները կ'իմանանք ի՞նչ վարք: Նախ, ամեն բանէ առաջ
պէտք ունիմ ձեզ յայտարարելու քե, ես չափազանց ուրախ
եմ, կեանքիս երջանկութիւնը դեռ նոր կը սկսի: Երջանկու-
թիւն մը որուն նման բնաւ չէի տեսած:

Երեկուան նամակիս մէջ ըսածս նորէն կը կրկնեմ: «Մեր
երջանկութեան համբան գտնուած է: Սիրեցեք ձեր ամուսինը,
նա արգահատելիօրէն խղիւղի անձնաւորութիւն մըն է, ա՛ն
ալ մեզի չափ եւ թերեւս աւելի քուսաւ է: Երեկ ամբողջ
ժամ մը տեսնուեցայ իրեն հետ եւ պարզեցի բոլորը, ինչ որ
կար մեր կեանքի մէջ եւ ի՛նչ որ ուխտած էի ընել յետոյ:
Նա շատ գոհ մնաց եւ գովեց իմ անկեղծութիւնը, իր ներքին
կեանքն ալ բոլորովին փոխուեցաւ, թերեւս դուք ալ նմա-
րած ըլլաք այդ յանկարծական փոփոխութիւնը: Ամուսինիդ՝ որ
մնայուն ասելութիւն մ'ուխտած էր ինձ հանդէպ եւ զայրու-
թով լեցուած ձեզ հանդէպ, բոլորովին լուսաբանուեցաւ եւ

իր տամադրութիւնները փոխուեցան: Նա այժմ, հին անկեղծ սերով կապուած է ինձ հետ եւ ձեր վրայ կը նայի, որպէս թուառի մը: Դուք ալ պարտական եք չձանրացնել անոր կեանքը, նա չէ մեղաւորը, ինչպէս ըսեր էի, այլ սիրող դուրսիւնը, որուն հաւատարմ գոհն է նոյն ինքն Պ. ամուսին-նիդ: Դուք ալ պիտի համոզուիք հիմա ասոր:

Այժմ իմ դեկավարը սերը չէ: Սիրոյ կաշկանդիչ կապերը անմիջապէս փախուեցան, անուշտ ձեզ հսկող ունեցած երեկուան սիրոյս վրայ է խօսքը, խնդրեմ, մի՛ վշտանաք, հիմա կը բացատրեմ. իմ միտքը սկսաւ աւելի լայն սահմանի մը մէջ գործել: Համամարդկային սերն էր որ վանեց իմ մէջէն այդ անձուկ սերը: Հիմա կը սիրեմ ձեզ բոլորովին չարքեր սիրով մը, սեր մը, որ հաւասարապէս բոլոր թուառներուն վրայ ալ ունիւմ: Իմ մէջ գտնուած սերը այժմ թուառին սերն է: Ա՛խ, ո՛րքան թուառներ կան աշխարհիս երեսը: Հաւաստեմ որ ո՛չ մէկ ընտանիք կարող է ըսել թէ ինք երջանիկ է: Ամենքն ալ թուառ են, բոլորք, գրեթէ ո՛չ մէկ բացառութիւն: Ուրեմն այդ համասարած թուառութեան մէջ, բացարձակ յիմարութիւն կ'ըլլար նստիլ միմիայն մեր թուառութիւնը ողբալը: Դուք կը հաւատա՞ք թէ ներկայ ամուսնական դուքեամբ երջանիկ ընտանիքներ կը կազմուին: Ո՛չ, բացարձակապէս ո՛չ, քանի որ նա *փոխադարձ սիրոյ վրայ հաստատուած չէ*: Ներկայ սիրող կարգերու եւ ընտանեկան սովորութեանց թելադրութիւնը այն է որ զոյգերը *ամուսնացնեն* եւ ո՛չ թէ *ամուսնանան*: Այդպէս չպատահեցա՞ւ նաեւ ձեզ համար: Դուք չուզեցիք *ամուսնանալ*, բայց ձեզ *ամուսնացուցին*, ուրեմն այդ բռնի ամուսնութենէն ի՞նչ երջանկութիւն կարելի էր սպասել եւ անա ձեր կեանքը եղաւ ա՛յն, ինչ որ պիտի ըլլար բնականօրէն, ուրեմն հոս մեղադրելին ո՛չ դուք եք եւ ո՛չ ալ ձեր ամուսինը, այլ սիրող ամուսնական դուրսիւնը: Ահա այս կերպ կազմուած են աշխարհի բոլոր ընտանիքներն ալ: Ամուսնութիւնը վարդը *հայիւն* է եւ ո՛չ թէ *սերը*: Եւ որքան կը շարունակուի այս դուրսիւնը, նոյնքան

կազմուած ընտանիքները ո՛չ երջանկութիւն եւ ո՛չ ալ սրբութիւն պիտի բովանդակեն իրենց մէջ: Եթէ մի քիչ ալ շարունակուէր մեր սիրոյն տամաբանութեամբ դեկավարուող կեանքը, անպայման պիտի յայտնակէր սերը, քանի որ երկուքս ալ շատ կանուխէն անկեղծ սեր ուխտած էինք միմեանց: Գեղ բռնի անցատեցին ինձմէ, ուրեմն արդար էր որ մենք մեր սիրային տամաբանութեան հետեւինք: Բայց այս կերպ մտածելակերպի մը հետեւանք ալ կ'ըլլար որ ձեր ընտանիքը դառնար *անբարոյակալ* ընտանիք մը յաչս մարդկութեան եւ ես *արիկայ* մը: Ահա ներկայ ընտանիքներու պակերը, ի զուր չէ որ կը գանգատին բարոյագէտներ. հետզհետէ աւելցող ընտանեկան անբարոյականութիւններուն համար: Անոնք այդ չարիքին արմատը բոլորովին սխալ տեղ կը փնտռեն, անոնք դեռ շատ միամիտներ են ընկերային կեանքի գիտութեանց համար: Շատ յաճախ կը հարուածեն այն բանը, որ կոչուած էր իսկապէս դարմանելու ընկերային այդ մեծ աղէքը: Բայց ի վերջոյ անոնք ալ եւ իրենց հետեւորդներն ալ պիտի համոզուին ճշմարտութեան, որուն ես համոզուած եմ: Իմ անխախտ համոզումով, ժամանակակից ընտանեկան յարկը *երջանկութեան թոյն* մը ըլլալէ աւելի, *դժոխք* մը. *սանջարան* մըն է, որուն կը համապատասխանէ նաեւ ձեր ընտանիքը: Այսօրուան ընտանիքներուն մէջ ո՛չ փոխադարձ անկեղծ սեր, ո՛չ համաձայնութիւն, ո՛չ հասկացողութիւն եւ ո՛չ ալ ընտանեկան սրբութիւն ու վեհութիւն կարելի է ճշմարել: Հոն, ընդհակառակը կը տեսնես միշտ կոռւ, ասելութիւն, անհաւատարմութիւն եւ հազար ու մէկ տեսակ խայտառակութիւններ, որովհետեւ կատարուած ամուսնութիւնները անկեղծ, անշահախնդիր ու փոխադարձ սիրոյ վրայ հաստատուած միութիւններ չէին, այդ ամուսնութեան կապը կապողը, հաշիւը, նիւթը, դրամն էր, հոն սերը գործ չուէր, ուրեմն բնականօրէն հաշիւին, նիւթին ու դրամին հետ պիտի խորհակուէին նաեւ սերերը, պարզելով դժոխք-ընտանիքին ամենատոկայի տեսարանները: Ուրեմն ներկայ ընտանեկան ապեր-

ջանկութեան միակ պատասխանատուն թիրող ընտանեկան կարգ ու սարքերն են . պէտք է զանոնք խորհակել, այդ արգելք բառնալ նախ եւ յետոյ անոր տեղ կանգնեցնել նոր ընտանիք իր նոր կտրուկ ու սարքերով, ուր միմիայն *երջանկութիւնը* քաղաւորէ: Ահա հիշող այս համոզումներն էին որ փոխեցին իմ աշխարհահայեացքը կեանքի եւ ընտանիքի մասին: Ես կը փափաքէի ձեզ հետ ամուսնանալ ու կազմել ընտանիք մը, ուր սերը քաղաւոր էր միայն, ուր երջանկութիւնը իր սիրունիկ ոլորտները հիւսէր մեր գլխուն վերեւ, մեր կեանքը նմանէր զոյգ մը աստղերու կեանքին, հոն մեր կեանքը սահէր, որպէս դրախտի մէջ, հրեշտակներու պէս անմեղ ըլլալի՜ք ու բոշոյններու պէս կտուց կտցի տուած մեր պարտականութեան սուրբ կեանքը ապրէինք: Այս երազներուն մէջ միասին շատ քափառեցանք, երբ տակաւին անմեղ տղաներ էինք աշխարհային իրադարձութիւններուն: Բայց մեր այս ոսկեղենիկ երազները շուտ խամրեցան ու անոնց յաջորդեցին բռնաւորութեան ու տանջանքի օրերը, որովհետեւ ձեր ծնողքը որոշած էր ձեզ հարսնացնել հարուստ փեսացուի մը հետ... ու անա *հիշքը* խամրեցուց մեր երջանկութիւնն ալ եւ յաւիտեանապէս *խորհակեցաւ* մեր սերը...: Ո՛րքան խորհակուած սերեր կան այս ճամբով...: Պարապ է ողբեր հիւսել այլեւս մեր խորհակուած սիրոյն համար, շատ երկար ողբացինք, եօթը երկար տարիներ ամբողջ սուգ պահեցինք, բայց ոչ մի դարման, ո՛չ մի նար գտանք: Խորհակուած սերը կը նմանի փերուած անօթի, որ երբեք չի կրնար նորոգուիլ: Այս մեր իշխուր, սեւ ճակատագիրն է եղեր, պէտք է քանդել, առանց տեսնելու: Բայց, որպէս ընկերային անհատ, մեկ պարտականութիւն ունինք, որուն մէջ թերահալ մարդկային բարօրութեան հանդէպ ոնիր մը գործել պիտի ըլլայ: Ամեն մարդ պէտք է ճանչնայ այդ պարտականութիւնը եւ սիրով փարի անոր:

Մենք պարտական ենք, ո՛չ թէ միմիայն ինքզինքնուս, այլ նաեւ մեր նմաններուն համար աշխատիլ: «Մեկը ամենքին, ամենքը մեկին» պատուերը համամարդկային սիրոյ ոգին կը

կրէր իր մէջ: Այս ճամարիտ տրամաբանութեամբ սխալ է եղած մինչեւ այսօրուան մեր վարած կեանքը, ինչո՞ւ զուր ողբեր կարդայինք տարիներ շարունակ մեր խորհակուած սիրուն համար: Եթէ մենք չկարողացանք մեր իտալիէն հասնիլ, գոնէ կրնայինք ուրիշներուն ի նպաստ գործել, համամարդկային շահուն համար աշխատիլ: Իրաւ է, խորհակուածը մեր սերն էր, մեզ հասածը ռուսկայի հարուած մըն էր, ուրկէ վերջ մեզի համար կեանքը անարժէք բան թուեցաւ, նոյնիսկ ուղեցինք մեռնիլ, մեր տանջանքին վերջ տալու համար, բայց երբեք չկրցանք մտածել թէ աշխարհի երեսին միայն մենք չենք այդ ցաւով տանջուողները: Մեզի համար *եղի ճամբան* ան էր որ մեզի պատահած թուառութենէն յետոյ ուրիշներու հաւելոյն գործել սկսէինք: Այդպէս չըրինք ասկէց առաջ, ուրեմն կեանքի մէջ մեր պարտականութեան հակառակ գործեցինք: Ինչն էր մեզ տանջողը, չէ՞ որ մեր խորհակուած սերը...: Ա՛խ, ո՛րքան շատ են այդ խորհակուած սերերը, դեռ ո՛րքան սերեր ալ պիտի խորհակուին, ճամարիտ անկեղծ սերեր պիտի փերուին յաւիտեան, ո՛րքան երիտասարդներ մեզ պէս արիւն արցունք պիտի լան...: Բայց ինչո՞ւ այս ամենը, — որովհետեւ *Ամուսնութիւնը փոխադարձ սիրոյ ու համաձայնութեան վրայ հաստատուած Միութիւն մը չէ, այլ առեւտրական ու շահակցական կապ մը, սիրոյ վաճառուիլը*: Բայց մինչեւ ե՞րբ այս սոսկայի նախասինքը գտնուած պիտի մնայ մարդկութեան ճակատին: — Մինչեւ այն օրը, ուր մարդիկ կը հասկնան թէ պէտք է քանդել ընտանեկան հին կարգ ու սարքերը ու անոնց տեղ հաստատել նորը, *երջանիկ ընտանիքը*, ուր միութիւնները նիւթի կաշկանդումին տակ չպիտի իյնան եւ սերը, հաշիւներու ոլորտներէն ձեռքազատուած սերը պիտի ըլլայ ընտանիքին սիւնը կազմողը:

Սա իմ նոր ու *ճշմարիտ* դաւանանքս է, որ տուած է ինձ *Սոցիալ-Ժողովրդական*, եւ ես ուխտած եմ մտնել *ՀՆԶԱԿԵԱՆ* Սուրբ Դոտին տակ, անոր ծառայելու համար:

Բոլոր տանջուողներ ու զրկուածներ պէտք է միանան

թուառութեան եւ ստկութեան դարաւոր շորան փերելու համար:

Ես պիտի երթամ արար աշխարհի քարոզելու այս նշանաւորները:

Ես պիտի գոչեմ շարունակ. — ո՛վ աշխարհի քանջուածներ ու զրկուածներ, ո՛վ դուք սիրոյ խորեակահարներ, իմ ետեւես եկե՛ք, ձեզ պիտի առաջնորդեմ երջանկութեան գաւթը:

Ես արդարութեան ձայնը պիտի բարձրացնեմ ամեն տեղ ու կեղծիք, անարդարութիւնը պիտի հարուածեմ միշտ:

Ես պիտի աշխատիմ որ հիմնուի սօցիալիստական ընթացիկը, որպէս զի գոնէ մեզմէ վերջը եկողներուն սերը չխորտակուի...:

Այս հաւատով լեցուած վաղն իսկ պիտի մեկնիմ ծննդավայրէս՝ հեռո՛ւ երկիր...: Թերեւս ալ բնաւ չտեսնուիմք, ո՛վ գիտէ, ի՛նչ կը պատահի ինձ, բայց ինձ հետ կը տանիմ քու յաւիտենական սերդ եւ ուրիշներուն ծառայելու երջանկութիւնը...:

Մնաք բարով, սիրելիս, սիրեցեք ձեր ամուսինը... եւ գործեցեք այս ուղղութեամբ:

Քոյդ
Ք...

Պ. Ք... նամակը վերցուցած էր, զայն ներփակեց պահարանի մը մէջ և Տիկ. X...-ի ուղարկեց: Պառաւ մայրիկը Պ. Ք...-ի նախաձեռնը բերաւ ու սեղանին վրայ դրաւ: Նա վարժուեց էր բնաւ չխօսիլ իր տղուն հետ, անոր ցանկութեան համաձայն, ուստի անխօս դուրս ելլելու վրայ էր, երբ Պ. Ք... անոր ձայնեց. — Մայրի՛կ, ո՛ւր կ'երթաս:

Մայրը զարմացած ետ դարձաւ և ուղղակի տղուն երեսը նայեցաւ: Նա բոլորովին փոխուած էր, տարիներու սուգին տակ դառնացած կեանքը, ուրախութեան նշույններ կը ցուցադրէր, մշտասուգ դէմքը, ծիծաղկոտ սիրունութիւն մը ստացած էր, նա կը ժպտար, կ'երգէր, կ'ոտոտտէր: Մայրը ապշահար պահ մը մնաց իր տեղը գամուած, չէր կրնար լուծել այս հանելուկը:

— Եկու՛ր, մայր, մի՛ դամանար, գրկէ գիս, ես շատ ուրախ եմ այսօր, երջանիկ եմ, երջանիկ: Խօսէ՛, չարունակ խօսէ ինձի հետ, չա՛տ կարօտցեր եմ քեզ, քու մայրական յորդորներդ, եկո՛ւր, մայր, գրկէ գիս...:

Մայր ու որդի ողջագութեամբ...:

Այդ գրկախառնումին մէջ մօր հեկեկանքներն էին որ կը լսուէին, մայրը կուլար ուրախութենէն:

— Ալ հիւանդ չես, անանկ չէ՞, ետվրու...:

— Հա՛, մայրիկ, ալ հիւանդ չեմ:

— Ուրիշներու պէս կտրիճ կտրիճ պիտի քալես, այնպէս չէ՞:

— Հա՛, մայրիկ, կտրիճ հիւան մըն եմ, քեզ չալակս առած երուսաղէմ պիտի տանիմ:

— Գոհութիւն Աստուծոյ, ձայնեց պառաւը աչքերը երկնք բարձրացնելով, ու դուրս մեկնեցաւ ուրախ: Պ. Ք... կրկին մշնակ մնաց և առաջին անգամ ըլլալով սկսաւ մտածել իր պառաւ մայրիկին վրայ: Պառաւը լուր չունէր իր տղուն մեկնումէն, ուստի չափազանց ուրախացաւ, երբ տեսաւ թէ նա իր տարիներու հիւանդութենէն բուժուած էր: Պ. Ք... կը մտածէր մօր վայրկենական ուրախութեան յաջորդելիք մեծ սուգին վրայ, որ թերեւս այս անգամ գերեզման տանէր ուժասպառ պառաւը: Բայց երկար կանգ չառաւ այս հարցին վրայ, որովհետեւ աւելի սուրբ պարտականութեան մը առջև կը գտնուէր:

Յաջորդ առտուն կառքը կը սուրար դէպի ներքին գաւառները, իր հետ տանելով Ընկ. Վ... Ընկ. Ք... և Ընկ. Ն...: Արոնք կը խօսակցէին իրենց նոր վարդապետութեան՝ Սօցիալ-Տէմօկրատիայի, բրած նուաճումներու մասին:

— Պէտք է ընտանիքը փրկենք նախ...:

Լսուեցաւ Ընկ. Ք...-ի ձայնը հեռուանց ու կառքը աներեւութացաւ գիրենք ճամբելու գացողներուն աչքէն...:

8089 - 8100

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711122

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711116

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711121

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711115

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711120

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711114

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711119

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711113

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711118

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711112

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711117

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711111

Handwritten signature

